

ARAP ŞİİRİNİN KÖKENİ

DAVID SAMUEL MARGOLIOUTH

كَأَنَّ ثِيَابَنَا مِنَّا وَمِنْهُمْ
إِلَيْكُمْ يَا بَنِي بَكْرٍ إِلَيْكُمْ
إِذَا بَلَغَ الْفِطَامَ لَنَا صَبِيٌّ

ÇEVİREN VE NOTLANDIRAN
DR. NURETTİN CEVİZ

45525

ARAP ŞİİRİNİN KÖKENİ

TDV
İSLÂM ARAŞTIRMALARI MERKEZİNİN
HEDİYESİDİR

AKTİF YAYINEVİ
ARAP DİLİ SERİSİ: 5

ARAP ŞİİRİNİN KÖKENİ
ÖZGÜN ADI: THE ORIGINS OF ARABIC POETRY
ÇEVİREN VE NOTLANDIRAN: DR. NURETTİN CEVİZ

DİZGİ VE KAPAK TASARIMI: NURETTİN CEVİZ
BASKI: BİZİM BÜRO TEL: (0312) 229 99 28-29

ISBN: 975-8986-02-3

Aktif Yayınevi
Ankara Cad. Nakiboğlu İşhanı No: 60/15
Tel: (0212) 511 79 74 Sirkeci-İSTANBUL

Bu kitap

İSAM

tarafından

Çorum İlahiyat Fakültesi'ne
bağışlanmıştır.

ARAP ŞİİRİNİN KÖKENİ

Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Kütüphanesi

0019340

255.07.02.01.06.00/09/0019340

892.7/MAR.0

DAVID SAMUEL MARGOLIOUTH

ÇEVİREN VE NOTLANDIRAN
DR. NURETTİN CEVİZ

AKTİF YAYINEVİ – ANKARA 2004

DR. NURETTİN CEVİZ

1958 yılında Urfa'da doğdu. İlk, orta ve lise öğrenimini Ankara'da tamamladı. 1982 yılında Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi, Doğu Dilleri Bölümü, Arap Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalından mezun oldu.

1976-1982 yılları arasında T.C. Kültür Bakanlığı Güzel Sanatlar Genel Müdürlüğünde görev yaptı. 1982-1995 yılları arasında ENTES A.Ş.'nin Libya grubunda mütercim-tercümanlık ve yöneticilik yaptı.

1996-1997 yıllarında Atatürk Üniversitesi Erzurumlu İbrahim Hakkı Araştırma Merkezinde Okutman olarak görev yaptı.

1998 yılında Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doğu Dilleri ve Edebiyatı Bölümü, Arap Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalında *Arap Şiirinde At Tasviri (Câhiliyye ve İslâmî Dönem)* konulu **Yüksek Lisans Tezini**; Eylül 2002'de aynı Enstitüde ve aynı Ana Bilim Dalında *Osmanlı Döneminde Mısır'da Arap Edebiyatı (1517-1798)* konulu **Doktora Tezini** tamamladı.

Ağustos 1997'den bu yana Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi, Yabancı Diller Eğitimi Bölümü Arap Dili Eğitimi Ana Bilim Dalında görev yapmaktadır.

Evli ve bir çocuk babasıdır. Arapça ve İngilizce bilmektedir.

e-mail: nceviz@gazi.edu.tr; nceviz@hotmail.com

<http://w3.gazi.edu.tr/web/nceviz/>

İÇİNDEKİLER

GİRİŞ 1-7

ARAP ŞİİRİNİN KÖKENİ 9-70

THE ORIGINS OF ARABIC POETRY 71-106

DİZİN 107-111

KAYNAKÇA 113-116

NEŞ'ETU'S-Şİ'RI'L-'ARABİ 117-185

GİRİŞ

David Samuel Margoliouth tarafından kaleme alınan ve "The Origins of Arabic Poetry" adını taşıyan bu makale *Journal of the Royal Asiatic Society* adlı dergide yayımlanmıştır¹. Çalışma, Klâsik Arap şiirinin intihal olup olmadığı konusunda batılı araştırmacılar tarafından kaleme alınmış ilk makale değildir ama, ilk birkaç makaleden biridir.

Konuyu ele alan oryantalistlerin ilki Theodor Nöldeke olup *Beitrage zur Kenntniss der Poesie der alten Araber* adlı kitabının "Eski Arap Şiirinin Tarihi ve Eleştirisi" adlı birinci bölümünü bu konuya ayırmıştır²; Nöldeke'nin çalışmasının Arapçaya çevirisi için bkz. Abdurrahmân Bedevî, *Dirâsâtu'l-Mustesrikîn havle Sihhati's-Şi'ri'l-Câhilî*, "Min Târîh ve Nakdi's-Şi'ri'l-'Arabiyyi'l-Kadîm"³, İkinci çalışma Wilhelm Ahlwardt'a ait olup *Bemerkungen über der Aechtheit der alten arabischen Gedichte* adlı kitabın "Eski Arap Şiirinin Doğruluğu

---

¹ Part III, July, 1925, s. 417-449.

² 1861, s. 1-24.

³ Beyrut, 1986, s. 17-40

Hakkında Görüşler" adını taşıyan birinci bölümüdür⁴; bu çalışmanın Arapçaya çevirisi için bkz. Bedevî, *a.g.e.*, s. 41-86.; "Mulâhazât 'an Sihhati'l-Kasâ'idi'l-'Arabiyyeti'l-Kadîme".

Türkçeye çevirisini sunduğumuz D. S. Margoliouth'un makalesi ise Bedevî tarafından Neş'etu's-Şi'ri'l-'Arabî⁵ adıyla Arapçaya çevrildikten başka, Yahyâ el-Cubûrî tarafından da çevrilmiş, yorumlar ve çevirmenin notlarıyla zenginleştirilerek *Usûlu's-Şi'ri'l-'Arabî* adını taşıyan müstakil bir eser halinde yayınlanmıştır⁶. İngilizce orijinalinden Türkçe'ye kazandırmaya çalıştığımız makalenin çevirisi aşamasında her iki Arapça çeviri de tarafımızdan görülmüştür.

Makalenin İngilizce orijinalindeki 122 adet dipnot esas itibariyle korunmuş olmakla birlikte, günümüzün referans verme sistemine göre çok farklılık gösteren yerlerde, takibi kolaylaştırmak amacıyla yer yer müdahalelerde bulunulmuştur. Ayrıca bu çalışmanın sadece Arap dili, edebiyatı ve şiiriyle ilgilenenler değil de genel anlamda şiir ve edebiyat tarihiyle ilgilenen herkes tarafından rahatça anlaşılabilmesini temin maksadıyla, tarafımızca eklenen, çoğu Arap dili, edebiyatı ve kültürünün tarihine dair açıklamalardan ibaret olan dipnotlar çevirenin notu anlamındaki (Ç.N.) kısaltmasıyla belirtilmiştir.

Nöldeke ile Margoliouth'un makalelerinde serd ettiği görüşlerden Arap dünyasında en çok etkilenenlerden biri Tâhâ Huseyin(1889-1973)'dir. Söz konusu etkilenmenin sonucu olarak kaleme aldığı eseri olan *fi's-Şi'ri'l-Câhilî* (1926)'deki görüşleri Arap ilmî çevrelerinin pek alışık olmadığı düşüncelerin ilk defa bir Arap entelektüeli tarafından dile getiriliyor olması sebebiyle ilmî, dinî ve siyâsî çevrelerde geniş

⁴ 1872, s. 1-34.

⁵ Bkz. Bedevî, *a.g.e.*, s. 87-129.

⁶ Beyrut 1988; Bingazi, 1994.

tepkilere yol açmıştır; eleştirisi amacıyla çeşitli kitaplar yazılmıştır. *fi's-Şi'ri'l-Câhilî*'nin yayınlanmasını takiben ortaya çıkan gergin hava dolayısıyla müellif ülkeyi terk ederek birkaç aylığına Fransa'ya gitmiştir. Mısır'a döndükten sonra bu konudan dolayı aleyhine açılan dava ile ilgili olarak saveinin hazırladığı raporu da dilimize çevrilmiştir. Rahmi Er, Tâhâ Husayn'in "Fi's-Şi'r al-Câhilî" Adlı Eserinden dolayı Muhakemesi ve Davaya Bakan Saveinin Raporu", *İslâmî Araştırmalar*, III, S: 3 Temmuz 1989, s. 139-152. Kitap Mısır'da yasaklanıp toplatılınca müellif bazı kısaltma ve ilavelerle eserini bu defa *fi'l-Edebi'-Câhilî* (1927) adıyla yeniden yayınlamıştır. Ancak günümüz iletişim imkanları göz önüne alındığında eserin ilk şekline ulaşmak zor değildir; nitekim *fi's-Şi'ri'l-Câhilî*, *Câhiliye Şiiri Üzerine* adıyla dilimize çevrilmiştir⁷.

Tâhâ Huseyin'in sözü edilen kitabındaki görüşlerinin eleştirisi amacıyla Doğu'da çok sayıda çalışma yapılmıştır. Bunlardan gerek Arap ülkelerinde gerekse ülkemizde yapılmış çalışmalarda dile getirilen görüşleri, Tâhâ Huseyin'i hedef alıyormuş gibi görünse de, Doğuda onun seslendirdiği ama, aslında Batı kaynaklı diyebileceğimiz görüşlerin eleştirisi amacıyla kaleme alınmış çalışmalar olarak değerlendirmek gerekir. Nitekim *fi's-Şi'ri'l-Câhilî* incelendiğinde, Tâhâ Huseyin'in de sadece bir makaleden değil, bahsi geçen makaleler dizisindeki bakış açısı ve görüşlerden etkilenmiş olduğu ve Arap şiiri dışındaki bazı dinî konuları da bu yeni bakış açısıyla ele aldığı görülmektedir. Nihayet Tâhâ Huseyin ismi bu görüşlerle öylesine özdeşleştirilmiştir ki, Arap dünyasında olduğu gibi ülkemizde de, onun hakkında yapılan tüm çalışmalarda ismi bu konu ile birlikte gündeme getirilmiş

⁷ Tâhâ Huseyin, *Câhiliye Şiiri Üzerine*, Çev: Şaban Karataş, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2003.

ya da Arap şiirinin güvenilirliği ile ilgili çalışmalarda onun adına işaret edilmiştir.

Câhiliyye şiirinin güvenilirliği konusunu, yukarıda bahsettiklerimizden başka, Türkçe'de ele alanların başında şüphesiz merhum Nihad M. Çetin gelir. *Eski Arap Şiiri*⁸ adlı eserinde bu konuya ayırdığı bölüm "Eski Arap Şiirinin İntikali ve Mevsûkiyeti" (s. 20-57) adını taşır. Çetin burada meselenin başlangıcından son döneme kadarki bütün aşamalarıyla ilgili ayrıntılı bir literatür sunar. Konuyu ele alırken İbn Selâm el-Cumahî' (öl. 232/847)'nin *Tabakâtü Fuhûli's-Şu'arâ*'da ortaya koyduğu görüşlerden başlayarak klâsik dönemdeki müelliflerin görüşlerini ele alır; Batılı araştırmacıların –bu arada onların tesirinde kalan Tâhâ Huseyin'in- konuyla ilgili görüşlerini tek tek eleştirir. Eski şiirle ilgili şüphe ve iddiaların yoğunlaştığı noktaları şöyle belirlemiştir: İsnadların güvenilmezliği, şiirlerde kullanılan dil ve lehçelerin özelliklerini kaybetmiş olması, şiirlerin muhtelif rivâyetlerinde nazmedildikleri zamanki şekillerini ve beyit sırasını koruyamamış olmaları. Bölüm boyunca bu noktalarla ilgili görüşlerini ifade eden Çetin'in ulaştığı sonuç şöyledir:

"Kısaca denilebilir ki, Câhiliyye devrinden kalan şiirler, lehçe hususiyetlerini ve aslî beyit tertiplerini kısmen kaybetmiş, bâzı şiirler asıl sâhiplerinden başkalarına, fakat yine eski şairlere isnâd edilmiştir. Bu arada bir takım kasdî bozma ve uydurmalar da olmuştur. Fakat bunlar iddia edildiği kadar büyük ölçüde değildir. Bütün bunlara rağmen adı geçen eserlerin bütün hâlinde eski olduklarını kabûl etmek gerekir⁹."

⁸ İstanbul, 1973.

⁹ A. g. e., s. 57.

Câhiliyye şiirinin sihhati konusundaki kayda değer müstakil çalışmalardan biri de Fuad Sezgin'e aittir¹⁰. Eserin, konunun ele alındığı bu bölümü dilimize çevrilmiştir¹¹. Fuad Sezgin söz konusu makalesinde, Nöldeke ve hemen ardından Ahlwardt ile başlayan tartışmanın tarihsel sürecini özetledikten sonra eski Arap şiirinin geçirdiği ve hadislerin geçirdiğine paralel gelişen üç merhaleye işaret eder. Şiirin, Câhiliyye dönemindeki şekliyle sınırlı olarak yazılması aşamasının, hadislerin geçirdiği *kitâbetu'l-hadîs* aşamasına; tedvîn edilmişlerle ağızdan ağıza dolaşan şiirin toplanmasının, *tedvînu'l-hadîs* aşamasına ve nihayet dil bilginlerince telif edilen şiirlerin şiir mecmuası ve dîvânlar halinde hazırlanmasının da *tasnîfu'l-hadîs* aşamasına paralel bir gelişme gösterdiğini ifade eder. Ona göre, hadis rivâyeti kaynaklara işaret eden isnatlarla desteklendiği hâlde, şiir rivâyetinde râvî zincirinin anılması ihmal edilmiştir. Sezgin'in makalesinin, özeti niteliğindeki son paragrafı şöyledir:

"Kitaptan kitaba, şifâhî rivayetle desteklenmeden yapılan şiir rivayetleri endişe kaynağı ve kusur göstergesi olduğu gibi, hadis ahzinde de aynı durum söz konusudur. Bu noktadan hareket ederek, Hammâd er-Râviye ve Halef el-Ahmer hakkındaki bazı hükümleri tashih etmek gereklidir. Arap şiiri hakkındaki şüphelerini Hammad er-Raviye ve Halef el-Ahmer'i şiir uydurmakla ithamlarına dayandırmışlardı. Onlar hakkında bu şekilde verilen bir hüküm, ikisi için de haksızlıktır. Bu meydanda sadece ikisi yoktu. Eski şiiri bilenlerin sayısı çoktu. Şiir uydurma ihtimalini

¹⁰ Bkz: Fuad Sezgin, *Muhâdarât fî Târîhi'l-'Ulûmi'l-'Arabiyyeti ve'l-'İslâmiyye*, "eş-Şi'ru'l-'Arabiyyi'l-Kadîm beyne'l-'Asâleti ve'l-'İntihâl", Frankfurt, 1984, s. 159-166.

¹¹ Bkz: Fuad Sezgin, "Orijinallik ve İntihâl Arasında Eski Arap Şiiri", Çev: Hasan Taşdelen, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 5, C. 5, 1993, s. 311-316.

sınırlayacak sayıda metinler de vardı. Bundan dolayı, bir takım uydurma nisbetli şiirlerin bulunması, eski Arap şiirinin orijinalliği hakkında bir şüpheye sebep olamaz¹²."

Câhiliyye şiirinin güvenilirliği konusuna ve bu bağlamda Tâhâ Huseyin'in görüşlerine temas eden, ülkemizde yapılmış diğer bazı çalışmalar da şunlardır: Çetiner, Bedrettin, *Taha Hüseyin Hayatı Eserleri ve XX. Yüzyıl Edebiyatındaki Yeri* (Öğretim Üyeliği Tezi), İstanbul, 1981; Cerrahoğlu, İsmail, *Tefsir Usûlü*, Ankara, 1988; Özay, İbrahim, *Bir Eleştirmen Olarak Taha Huseyn*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 1992; Er, Rahmi, *Modern Mısır Romanı (1914-1944)*, Ankara, 1997; Sancak, Yusuf, *Hız. Peygamber Devrinde Şiir*, Erzurum, 1999; Karabela, Nevin, *Tâhâ Huseyn'in Edebiyat ve Mısır'daki Edebiyat Eğitimi Üzerine Görüşleri*, *EKEV Akademi Dergisi*, Yıl: 8, Sayı: 19, (Bahar, 2003), s. 349-358.

Makaleyi dilimize çevirmek konusunda beni yüreklendiren hocam Kenan Demirayak'a, Türkçe metni çeviri açısından kontrol eden hocam Azmi Yüksel'e, metni defalarca okumak suretiyle tashihine katkıda bulunan meslektaşım Musa Yıldız'a ve bilgisayarla ilgili teknik yardımlarından dolayı Halil Çeltik'e teşekkür ederim.

Şiir tarihi, Arap şiiri ve şiir eleştirisiyle ilgilenenlere, faydalı bir çalışma sunduğumu ümit ediyorum.

NURETTİN CEVİZ
ANKARA, 2004

---

¹² A. g. m. 315-316.

DAVID SAMUEL MARGOLIOUTH (17 Ekim 1858-22 Mart 1940) Yahudilikten Hristiyanlığa geçmiş bir Anglikan misyoneri olan Ezechiel Margoliouth'un en büyük oğlu olarak Londra'da doğdu. Büyük dedelerinden Jakob von Regensburg XVI. asrın başlarında Almanya'da hahamlık yapmaktayken öldü. Onun oğlu Samuel ise I. Sigmund tarafından Polonya'daki Yahudi kolonisinin başkanlığına atanmıştı. D. S. Margoliouth, Winchester ve New College'de (Oxford) Yunan-Latin edebiyatı ve şarkiyat eğitimi gördü. 1881-1889 arasında aynı okulda dersler verdi. 1889'da Oxford Üniversitesi'ne Arapça profesörü olarak atandı ve 1937 yılındaki emekliliğine kadar bu görevi sürdürdü. 1913'te Londra Üniversitesine Doğu Dilleri Başkanı oldu. 1916-1917'de Pencap Üniversitesi'nde, 1929'da Bombay ve Kalküta Üniversitelerinde konferanslar verdi. Kısa bir süre İngiliz Kilisesi'nde papazlık yaptı. 1915'te British Academy üyeliğine, 1920'de Şam Arap Bilimler Akademisi üyeliğine seçildi. 1934-1937 arasında da Royal Asiatic Society'nin başkanlığını yürüttü. Ayrıca Deutsche Orient-Gesellschaft'ın, American Oriental Society'nin ve Mecma'u'l-Lugati'l-'Arabiyye'nin de üyesiydi.

Margoliouth, Yakındoğu Tarihi, İslâm Tarihi ve Arap Edebiyatı alanlarında dönemin önemli şarkiyatçılarından biri olduğu gibi, Hristiyan ilâhiyatı, Grek-Latin edebiyatı, Süryânî ve Ermeni araştırmalarında da söz sahibiydi. Üniversitede okuduğu dillerden başka İbrânîce, Sanskritçe, Farsça, Türkçe, Ermenice ve Süryânîce de biliyordu. Margoliouth'un vefat ettiği tarihten bu yana doğuda yapılan değerlendirmelere göre o, dönemindeki şarkiyatçıların anlayışının pek de uzağında olmayacak bir şekilde, İslâmiyetle ilgili çalışmalarında çoğu zaman objektiflikten uzak davranmıştır¹³.

¹³ Margoliouth'un hayatı ve eserleri ile ilgili ayrıntılı bilgi için ayrıca bkz: 'Abdurrahmân Bedevî, *Mevsû'atu'l-Musteşrikîn*, Beyrut, 1984, s. 379; Kâmil Yaşaroğlu, "Margoliouth, David Samuel", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, I-XXVIII, İstanbul, 1988-2004 (Yayımlı sürüyor), XXVIII, s. 55-56.

ARAP ŞİİRİNİN KÖKENİ¹⁴

D. S. Margoliouth

İslâm'ın ortaya çıkışından önce Arabistan'da şairlerin mevcut olduğu Kur'ân-ı Kerim tarafından te'yit edilmektedir. Nitekim Kur'ân'da Şu'arâ' (şairler) adında bir sure vardır ve başka birçok surede şairlere gönderme yapılmaktadır. Hz. Peygamber'in karşıtlarının kendisine yakıştırdıkları sıfatlar arasında "mecnûn şair" (37, 36)¹⁵ nitelemesi vardır ki, Hz. Peygamber bu iddialara karşı kendisinin hakikati getirdiğini söyleyerek cevap vermiştir. Başka bir yerde Hz. Peygamber'in

¹⁴ Bu makalenin konusu, Ahlwardt tarafından *Bemerkungen über die Aechtheit der alten arabischen Gedichte* başlıklı (Greifswald, 1872) bir monografide ve Sir C. Lyall tarafından *Mufaddaliyât* isimli eserin 2. cildinin ön sözünde ele alınmıştır. Birinci eser, pek itimat telkin edici değildir ve aşağıda daha ayrıntılı olarak irdelenen konuların bazılarına dikkat çeker. Sir C. Lyall temel olarak nakledenlerin karakteriyle ilgilenir ve diğer yazardan çok daha iyi bir performans sergiler.

¹⁵ Saffât, 37/36: "Ve yekûlûne e'innâ letârikû âlihietina lişâ'irin mecnûn" (Ve şöyle diyorlardı: Mecnun bir şair yüzünden ilâhlarımızı mı terk edeceğiz?) (Ç.N.)

kâhin, cin çarpmış biri ve bir şair olduğu (52, 29)¹⁶ şeklinde alternatif iddialarda bulunulduğu da belirtilir. Hz. Peygamber'i şair olarak niteleyenlerin ona ne olacağını görmek için bekleyecekleri (52, 30)¹⁷ ifade edildiğinden şairlerin geleceğe yönelik kehânetlerde bulundukları çıkarımı yapılabilir. Başka âyetlerde Hz. Peygamber'in sözlerinin şair sözü olmayıp (69, 41)¹⁸, sadece soylu bir elçinin sözü olduğunu, Allah'ın kendisine şiir öğretmediğini, bunun ona bir faydası olmayacağını, sözlerinin "beyân ve açık öğüt" olduğunu (36, 69)¹⁹ söyler. Buradan da şiirin muğlak olduğu çıkarımı yapılabilir. Şairler hakkındaki ipuçları aynı adı taşıyan surede özetlenir (26, 224 ve devamı)²⁰; bu surede şairleri sapkınların

¹⁶ Tûr, 52/29: "Fezekkir femâ ente bini'meti Rabbike bikâhinin velâ mecnûn" (Artık hatırlat, öğüt ver. Rabbinin nimetine yemin olsun ki, sen ne kâhinsin ne de cin çarpmış.) (Ç.N.)

¹⁷ Tûr, 52/30: "Em yekûlûne şâ'irun neterabbesu bihî raybe'l-menûn" (Yoksa şöyle mi diyorlar: O bir şairdir. Zamanın ölüm getiren felaketine çarpılmasını bekliyoruz.) (Ç.N.)

¹⁸ el-Hâkka, 69/40, 41 ve 42: "İnehû lekavlu resûlin kerîm vemâ huve bikavli şâ'irin, kalîlen mâ tu'minûn, velâ bikavli kâhinin, kalîlen mâ tezekkerûn" (Ki o, çok soylu bir elçinin sözüdür; bir şairin sözü değildir o. Ne kadar da az inanıyorsunuz? Bir kâhinin sözü de değildir o. Ne kadar da az araştırıp düşünüyorsunuz?) (Ç.N.)

¹⁹ Yâsîn, 36/69: "Vemâ 'allemnâhu's-şi'ra vemâ yenbeğî lehû, in huve illâ zikrun ve Kur'ânun mubîn" (Biz o peygambere şiir öğretmedik. Şiir ona yaraşmaz/lâyük olamaz da! Ona vahyedilen, bir öğütten ve apaçık bir Kur'an'dan başka bir şey değildir.) (Ç.N.)

²⁰ Şu'arâ', 26/224-227: "Ve's-şu'arâ'u yettebi'uhumu'l-ğâvûn, elem tera ennehum fî kulli vâdin yehîmûn, ve ennehum yekûlûne mâ lâ yef'alûn, ille'llezîne âmenû ve 'amilu's-sâlihâti vezekeru'llâhe kesîran ventesarû min ba'di mâ zulîmû ev seya'lemu'llezîne zalemû eyye munkalebin yenkalibûn." (Şairlere gelince, onlara da çapkınlar-sapkınlar uyar. Görmez misin onları ki, her vadide

takip ettiği, her vadide dolaşıp durdukları ve yapmadıkları şeyleri söyledikleri anlatılır. Kur'ân'ın, bu âyetteki kınamalardan, belli bazı dindar ozanları istisna ettiği düşünülebilir; ama üslûbuna bakıldığında bu istisnanın gerçekten de şairler açısından geçerli olup olmadığı pek açık değildir. Bu âyetlerin öncesine bakarsak şeytanların şairlerin üzerine indiği sonucuna varılabilir. Çünkü şeytanların, her günahkâr iftiracı üzerine indiği ve onlara yalan söylentiler ilettiği söylenir. Bu da başka yerde şeytanların yüce meclisleri dinleme eylemlerine²¹ (*bu yüzden peşlerine delici, alevli bir yıldız takılarak cezalandırılırlar*) gönderme yapar (37, 10)²². Bu husus da bir kez daha şairlerin kehanetle olan ilgilerini gündeme getirir.

Eğer burada şiirden anlaşılan şey sonraki dönem edebiyatında kastedilenle aynı ise o zaman küçük bir bilmece ile karşı karşıya kalırız: Sanatla ilgisi olmayan Hz. Muhammed, kendine gelen vahiylerin nazım şeklinde olmadığını farkındaydı; öte yandan muhtemelen şiirden anlayan Mekkeliler ise bu vahiyleri duydukları ya da gördükleri zaman bunların nazım olduğunu düşündüler. Oysa bunun tersinin olmasını

tutkun-şaşkın dolaşırlar. Ve onlar yapmayacakları şeyleri söyleyip dururlar. İman edip barışa ve hayra yönelik işler yapanlar, Allah'ı çok ananlar ve zulme uğratıldıktan sonra başarıya ulaşanlar böyle değillerdir. Zulmedenler, hangi devrime uğrayıp baş aşağı döneceklerini yakında bilecekler.) (Ç.N.)

²¹ Burada eş-Şu'arâ', 26/221-223. âyetlere işaret edilmektedir: "Hel unebbi'ukum 'alâ men tenezzelu's-şeyâtîn, tenezzelu 'alâ kulli effâkin esîm, yulkûne's-sem'a ve ekseruhum kâzibûn." (Haber vereyim mi size, şeytanların kime iner olduğundan? Her bir dönek/iftiracı günahkâr üzerine iner onlar. Kulak kabartırlar; ama çoğu yalancılarıdır onların.) (Ç.N.)

²² es-Sâffât, 37/10; "İllâ men hatife'l-hatfete fe'etbe'ahu şihâbun sâkib." (Yüce konseyden bir söz çalıp çarpan olabilirse de onun peşine hemen delici, alevli bir yıldız takılır.) (Ç.N.)

bekleyebilirdik. Belki de bir şairin genel olarak sözlerinin biçiminden daha çok içeriği ile bilindiği sonucuna varabiliriz; dolayısıyla reddediş, sözlerin biçimindeki düzenliliğe değil, iletilen konunun doğasına işaret eder. Ancak “ona şiir öğretmedik” ibaresi de kesin bir şekilde, şiirsel tarzı başka şeylerden ayırt eden ve öğrenilmesi gereken bazı hünerlerin mevcudiyetini vurgular.

Bununla birlikte, bu son ibarenin tonu diğerlerinin tonundan tamamen farklı görünmektedir. Diğerlerinde şiirsel kabiliyet reddedilir; Kur’ân-ı Kerim’in şiir olduğu şeklindeki ithamlar çürütülür. Burada ise sanki şiirsel hünerin olmayışı haklı gösterilir; artık dinleyicinin orada olmaması gerekirken bulduğu şey değil, ama eksikliğini hissettikleri ve yokluğunun mazur gösterildiği bir şeydir.

Alıntısı yapılan pasajlar bir dereceye kadar en azından sonraki fikirlerle uyum içindedir. Zaman zaman şairler, Kuran-ı Kerim kendilerini mesleklerinden ötürü yalancı olarak ilan ettiği gerekçesiyle güvenilirlikleri zedelenmesin diye reddetmişlerdir²³. Sadece cinlerin kendilerine ilham verdiğini kabul etmekle kalmamışlar, zaman zaman bu dahilî nasihatçilerin adlarını bile vermişlerdir²⁴. “Her vadide dolaşırlar” ibaresi muhtemelen mecazi anlamda olmasına ve “hayal güçlerini hiçbir fark gözetmeksizin her türlü konuda çalıştırırlar”²⁵ anlamına gelmesine karşın “her vadide kadın peşinde koşarlar” şeklinde de yorumlanabilir ve dolayısıyla da çoğu şiir, şairin betimlenen şeyleri yaptığı erotik bir durumla başlar. Hz. Peygamber’in kendisi bazı rivayetlerde şiir sanatı konusunda hiçbir bilgisi olmadığı şeklinde gösterilir²⁶ ve bir

²³ *el-Ağânî*, 2. baskı, XII, 48, 23.

²⁴ *Letters of Abu'l-‘Alâ*, 25, 66.

²⁵ Râgib el- İsfahânî.

²⁶ *el-Ağânî*, XIII, 64; XX, 2.

hadisinde insanın içinin şiir dışında herhangi bir şeyle dolu olmasının daha hayırlı olduğunu²⁷ söylemiştir; fakat kendisine atfedilen nazımlar vardır²⁸, zaman zaman şiir eleştirmeni²⁹ ve şiir okuyucusu³⁰ olarak görülür ve şiiri onayladığı ünlü bir hadisi de vardır³¹.

Şu an elimizdeki çok farklı lehçeler halindeki çok sayıda İslamiyet öncesi döneme ait yazıtta nazım adına hiçbir şey yoktur. Bu husus özellikle cenaze törenlerine ilişkin yazıtlar açısından geçerlidir; çünkü çoğu milletlerin edebiyatında nazım, bu türden kompozisyonlar arasına girmektedir. Nitekim Lâtin edebiyatı, Scipios'un³² Satürn³³ vezninde olan mezar kitabeleriyle başlar. Son zamanlarda keşfedilmiş olan; ama şu an için okunmaz durumdaki Lidya yazıtlarının büyük bir bölümü vezinlidir. O hâlde eski Arap yazıtlarına bakacak

²⁷ İbn Hanbel, *Musned*, II, 331.

²⁸ Beydâvî, XXXVI, 69.

²⁹ *el-Ağânî*, XI, 76, 23.

³⁰ *Telbîsu İblîs*, s. 240.

³¹ Hz. Muhammed'in şiir hakkında çeşitli bağlamlarda söyledikleri için bkz., Sancak, Yusuf, *Hz. Peygamber Devrinde Şiir*, Erzurum, 1999 (Ç.N.).

³² Scipio adını taşıyan iki Romalı komutan vardır: I- Scipio Aemilianus (M.Ö. 185-129), Kartaca'yı yıkarak III. Kartaca Savaşına son veren ve İspanya'yı Roma'ya bağlayan Romalı komutan. Roma'nın gücünü koruyup geliştirmesine büyük katkıda bulunan Scipio, şair Terentius, Lucilius ve filozof Panaitios gibi önemli aydınları destekleyerek Lâtin edebiyatının gelişmesi ve Yunan ve Lâtin düşüncesinin kaynaştırılmasında etkili oldu. 2- Scipio Africanus (M.Ö. 236-185), Hannibal'i yenerek II. Kartaca Savaşına son veren Romalı komutan. Şair Petrarka, *Africa* adlı Lâtince epik şiiriyle Scipio'yu yücelterek başşair ünvanını almıştır (Ç.N.).

³³ Satürn vezni, eski Roma'da bir dönem kullanılmış sonradan terkedilmiş bir şiir veznidir (Ç.N.).

olursak Arapların her ne kadar temsil ettikleri medeniyet birçok açıdan son derece ileri olmasına karşın, herhangi bir vezin ya da kafiye nosyonuna sahip olmadıklarını tahmin edebiliriz. Öte yandan Kur'ân-ı Kerim, şiirden, öğretim gerektiren bir şey olarak bahsettiğine göre Kur'ân-ı Kerim'in bu hünerlere gönderme yaptığını varsaymak makuldür. Bu da, Arap kafiyesi aynı gruptan sessiz harflerin tekrarlanmasına dayandığı için alfabenin ve Arap vezni uzun ve kısa heceler arasındaki farka ve belli kelime sonlarının belli anlamlarla ilişkilendirilmesine dayandığı için de bir gramer sisteminin varolduğuna işaret eder.

Bu durumda Kur'ân-ı Kerim'deki kanıtlardan varabileceğimiz sonuç şu olabilir: Kur'ân-ı Kerim gelmeden önce Araplar arasında "şairler" olarak bilinen falcılar vardı; bunların kullandığı dil kâhinlerde olduğu üzere muğlak idi ve şu an sahip olduğumuz en eski Delfi kehâneti "*Kumun sayısını ve denizin ölçülerini bilirim*" diye başladığı için bu kişilerin ifadelerinin doğruluğu, kendileriyle ilgili olarak Kur'ân-ı Kerim'de anlatılanları teyit eder şekilde şüphelidir.

İslam'ın üçüncü yüzyılının başlarında şair ve râvî³⁴ Ebû Temmâm³⁵'in ilk dönem şiiri hakkında çizdiği tablo çok

³⁴ Müellif, metin boyunca değişik yerlerde *antiquaries* tabirini râvî, dil bilgini ve edebiyat tarihi yazar ve aktaranlar için kullanmaktadır. Biz de bu sözcüğün geçtiği yerlerde, en kapsamlısı olanı râvî kelimesini kullandık (Ç.N.).

³⁵ Ebû Temmâm (Habîb b. Evs b. Hâris et-Tâ'î) (öl. 231/846), Abbâsî döneminin, şiirin her dalında eser vermiş önemli şairlerindendir. Theodose adlı bir Hristiyan şair olan babası ile Şam'a göç etmiştir. Theodos'u Evs'e çevirerek Tay kabilesine mensup olduğunu söylemesi hicvedilmiştir. Musul, Bağdat, Mısır ve Horasan'ı ziyaret etmiştir. Hayatı ve eserleri hakkında çok sayıda araştırma yapılmıştır. Bilgi ve bibl. için bkz. Elmalı, Hüseyin, "Ebû Temmâm", *D/Â, X*, 241-243 (Ç.N.).

farklıdır. Biraz muğlak olan, ama Horace³⁶'ın kullandığından farklı kelimelerle, Ebû Temmâm, ilkel Araplardan gazellerde kayıt altına alınmış olanlar hariç hiçbir ihtişamın geriye kalmadığını, ilkel Arapların savaş ve diğer önemli sahnelerin koruyucuları olduğunu ve hatta "sınırlı monarşi" olarak adlandırıldıklarını (bu ibare belli sınırlar dahilinde en iyi şaire sahip olan kabilenin diğerlerine tahakküm ettiği anlamına gelebilir) belirtir³⁷. Buna göre şairler, sadece anlaşılmaz kehânet tacirleri değil, aynı zamanda olayların kayıtçılarıdır ve yetenekleri sayesinde bu olayları ölümsüzleştirebilmektedirler. Bu görüş, üretken bir yazar olan Basralı el-Câhiz³⁸ tarafından da teyit edilir³⁹. Bu kuramı, Kur'ân-ı Kerim'in ifadeleri ve genel tutumuyla bağdaştırmak zordur. Bu kuram Ebû

³⁶ Quintus (Horace) Horatius Flaccus (m.ö. 65-27), Lâtin edebiyatının altın çağıının ünlü hiciv (yergi) şairi. Horatius Yunan ölçülerini benimseyip uyarlayarak eski Yunan lirik şiirini yeniden yaratmaya çalıştı. Dostu Vergilius'un ölümünden sonra Romanın en büyük şairi olarak tanındı (Ç.N.).

³⁷ *Dîvân*, Beyrut, 1889, s. 83.

³⁸ Ebû 'Usmân 'Amr b. Bahr b. Mahbûb el-Câhiz el-Kinânî (öl. 255/869), Basra'da doğduğu tahmin edilmektedir. Arap-zenci melezidir. el-Câhiz denmesinin sebebi patlak gözlü olmasıdır. Küçük yaştan itibaren Basra'daki canlı ilim ve kültür hayatının içinde bulundu. Kendini yetiştirmek amacıyla Kûfe ve Bağdat'a kadar gitti. Bağdat'ta Aristo'dan yapılan tercümelerden faydalandı. Ardından Şam, Humus ve Antakya'yı ziyaret etti. Arap ve İslam kültürünün altın çağında yaşayan el-Câhiz'in İslam düşünce tarihinde önemli bir yeri olmakla beraber asıl şöhreti yazarlığı ve edipliği dolayısıyladır. Eserlerinin tamamına yakını ansiklopedik mahiyette olup Batıda ve Doğuda çok sayıda araştırmaya konu edilmiştir. Câhiz'in hayatı, eserleri ve çeşitli konulardaki görüşleri hk. ayrıntılı bilgi için bkz. Şeşen, Ramazan ve Yavuz, Yusuf Şevki, "Câhiz", *DİA*, VII, 20-26 (Ç.N.).

³⁹ *el-Beyân ve't-Tebyîn*, II, 184.

Temâm'ın, Ammûriye⁴⁰'ye Mu'tasım⁴¹'in saldırması gibi hâmlerinin sergüzeştlerini ölümsüzleştirdiği kendi Dîvân'ına ve nispeten de *el-Hamâse*⁴² adlı eserinde kendisi tarafından toplanan parçalara uygulanabilir, çünkü bunların birçoğu tarihsel ya da otobiyografik nitelik taşımaktadır. Şairlerin yapmadıkları şeyleri söylemeleri bir yana, burada gerçekten yaptıkları ya da yapıldığını gördükleri şeyleri kaydettikleri

⁴⁰ Ammûriye (Amorium), V. asırda kurulmuştur. İslâm'ın ilk zamanlarından itibaren İstanbul'un fethi için gelen Müslüman ordular tarafından kuşatılmışsa da son olarak 838'de Mu'tasım tarafından zaptedilmiştir. X. asırdan sonra önemini kaybetmiştir. Gezgin Hamilton tarafından XIX. asırda yapılan araştırmalar sonunda şehrin harabeleri, bugünkü Emirdağ'ın 12 km. doğusunda ortaya çıkarılmıştır. Ayrıca bkz. "Ammûriye", *DİA*, *DİA*, III, 79 (Ç.N.).

⁴¹ Ebû İshak Muhammed el-Mu'tasım Billâh (ö. 776-842), Hârûn er-Reşîd'in oğludur. Kardeşi el-Me'mûn'un saltanatı esnasında Anadolu'da Bizanslılara karşı savaşırken aynı zamanda Mısır'ın idaresi de kendisine verilmişti. 833'te Me'mûn ölünce tahta geçti. Bilgi için bkz. K. V. Zettersteen, "Mutasım", *İ.A. (İslâm Ansiklopedisi, İslâm Âlemi Tarih, Coğrafya, Etnoğrafya ve Biyografya Lügati)*, I-XIII, İstanbul, 1940-1988, VIII, 748-749 (Ç.N.).

⁴² *Hamâse (Hamâsetu Ebî Temâm)*: Ebû Temâm'ın bu antolojisi, Arap şiirinin birbirinden güzel kasidelerini içerir. 650'den önce vefat etmiş 465 şaire ait 900'e yakın şiir bulunmaktadır. Bu antoloji, müellifin Horasan'dan dönerken Hemedân'da kış şartları nedeniyle mahsur kaldığı bir arkadaşının evindeki kütüphaneden yararlanarak hazırladığı beş şiir koleksiyonundan biridir. Tasnif şekli itibariyle de türünün ilk örneğini teşkil eder; kendinden sonraki antolojilerde, onun yönteminin kullanıldığını görüyoruz. *Hamâsetu Ebî Temâm*, Bâbu'l-hamâse, Bâbu'l-merâsî ve Bâbu'l-edeb gibi adlarla anılan 10 bölümden oluşmaktadır. Ayrıca bilgi ve bibl. için bkz. Elmalı, Hüseyin, "el-Hamâse", *DİA*, XV, 440-441 (Ç.N.).

varsayılmaktadır; nitekim eğer Hz. İsmail'in zamanından bu yana bir Arap bir şey yapıyorsa bunun hatırasını bir gazelde ebedileştiriyor görünmektedir. Ancak tarihin ebedileştirildiği gazeller bütünü, Kur'ân-ı Kerim'in hor gören ifadelerini hiçbir şekilde hak etmeyen bir edebiyatı teşkil eder ki, aşağıda göreceğimiz üzere böyle bir edebiyatın varlığını Kur'ân-ı Kerim kesin bir dille reddetmektedir.

Bununla birlikte Emevî döneminin sonlarına doğru ortaya çıkan Müslüman arkeologlar sadece putperest Arabistan'da bu türden klâsik bir edebiyatın bütünü olduğunu iddia etmekle kalmamışlar, aynı zamanda bu edebiyatın büyük bir bölümünü ortaya çıkardıklarını da savunmuşlardır. Bunları ilk ortaya çıkaranlara kuşku ile bakıldığını düşünmek için gerekli nedenler vardır. Halîl (b. Ahmed) (ö. 170)⁴³ vezin sistemini ortaya çıkardığı zaman tüm sistemin bir uydurma olduğunu kanıtlamak üzere, çağdaşlarından birinin bir kitap yazdığını Arap kabilelerinden

⁴³ Ebû 'Abdirrahmân el-Halîl b. Ahmed b. 'Amr b. Temîm el-Perâhîdî (100-175/718-791), 'Ummân'da doğdu, Basra'da yetişti ve orada öldü. İslâm tarihinin yetiştirdiği müstesna bilginlerdendir. Çok yönlü bir bilim adamı olan el-Halîl b. Ahmed, meşgul olduğu gramer, lugat, musikî gibi dalları bilimsel usul ve kurallarıyla ortaya koyması ve bilhassa aruzu yeni bir ilim dalı olarak ortaya koyması ile şöhret bulmuştur. Kendisi, dönemin önemli şahsiyetlerinden ders aldığı gibi öğrencileri de meşhur kimselerdir. Sîbeveyhi onun öğrencilerinin önde gelenlerindendir. Gramer, dil, hadis ve şiir sahalarında öğrencileri vardır. Sonradan bir çok dilci tarafından örnek alınan *Kitâbu'l-'Ayn* adlı sözlüğü II. asır gibi erken bir dönemde telif edilmiş bir sözlük olarak günümüzde de önemini korumaktadır. Ayrıca kendisinin gramer, nahiv, musikî ve aruz gibi alanlarda çok sayıda eseri vardır. Halîl b. Ahmed'in hayatı ve eserleri hk. ayrıntılı bilgi için bkz. Topuzoğlu, Tevfik Rüştü, "Halîl b. Ahmed", *D/Â*, XV, 309-312 (Ç.N.).

öğrendiğini söyler⁴⁴. Arap şiir sanatının ne zaman başladığı tam belli değildir. Otoritelerimizden biri bunu Hz. Adem'e kadar götürür⁴⁵; başka biri Hz. İsmail'in zamanından Arapça gazeller gösterebilmektedir⁴⁶. Her ne kadar güney Arap kralları, yazıtlarını kendi dil ve lehçelerinde yazmış olsa da Müslüman arkeologlara göre bunların yazdıkları çoğu zaman Kur'ân Arapçasıyla yazılmıştı⁴⁷. Ama genel görüş, Arap şiirinin en azından daha sonra klişeleştirildiği hâliyle İslam'ın ortaya çıkışından en çok birkaç kuşak önce başladığı şeklindedir. Père Cheikho⁴⁸, el-Ağânî⁴⁹'deki Kuleyb'in kardeşi olan ve ortaya çıkış tarihi m. 531 olan ve Bekr b. Vâ'il'in⁵⁰ övünç kaynağı

⁴⁴ *Irşâdu'l-Erîb*, II, 366, 5.

⁴⁵ *Murûcu'z-Zeheb*, I, 65.

⁴⁶ *el-Ağânî*, XII, 104.

⁴⁷ Taberî, I, 906; *el-Ağânî*, XIII, 118; XX, 9.

⁴⁸ *Poètes Arabes Chrétiens*, s. 160.

⁴⁹ *el-Ağânî*, Ebu'l-Ferec el-İsfahânî (ö. 356/967)'nin Câhiliyye, Sadrulislâm, Emevî ve Abbâsî dönemlerinde yaşayan şarkıcı ve bestekârlarla bunların şarkı ve besteleri hakkında kaleme aldığı meşhur eserinin adıdır. Şarkı sözünün sahibi olan şair, onu söyleyen muğannî/muğanniye ve şarkıyı besteleyen vb. kimselerle ilgili biyografik bilgiler de verildiğinden eser, edebiyat, tarih, biyografya ve müziği de içine alan bir kültürel ansiklopedi özelliği kazanmıştır. İbn Haldûn'a göre bu eser, şiir, edebî eleştiri, Arap müziğinin tarihî gelişimi ve ihtiva ettiği diğer edebî malzeme bakımından "hiçbir edebiyatçının vazgeçemeyeceği bir şaheserdir." Müellifin yaşadığı döneme kadarki yaklaşık 500 şairin biyografisini içeren eser, Arap sosyal ve kültürel hayatı açısından zengin bir kaynak olup günümüze kadar defalarca basıldığı gibi üzerinde yapılmış çeşitli çalışmalar da vardır. Müellifin hayatı ve başta *el-Ağânî* olmak üzere eserleri hk. ayrıca bilgi ve bibl. için bkz. Kılıç, Hulusi, "Ebü'l-Ferec el-İsfahânî", *DİA*, X, 316-318 (Ç.N.).

⁵⁰ Bekir b. Vâ'il, Adnânîlere mensup büyük bir Arap kabilesinin adıdır. Çok sayıda kolları bulunan kabilenin yerleştiği bölgelere

olarak bahsedilen⁵¹ Muhelhil⁵², in uzun şiirler yazan ve bunlarda aşktan bahseden ilk kişi olduğu şeklindeki⁵³ görüşü kabul eder. Uzun şiirden ne kastedildiği pek açık değildir, ama yirmi mısrayı aştığı düşünülebilir; çünkü Cheikho'nun m. 470 olarak tarih koyduğu şair el-Barrâk⁵⁴, in bu uzunlukta bir gazel yazdığı söylenir⁵⁵. *Recez*⁵⁶ hâlinde uzun şiirler yazan ilk kişi olduğu

Diyâru Bekr dendiği ve yerleşim alanları bugünkü Diyarbakır'a kadar uzandığı için şehir adını bu kabileden almıştır. Kabile, savaştı karakteriyle tanınır; Tağlib kabilesi ile aralarındaki kanlı Besûs Savaşı kırk yıl sürmüştür. Câhiliye döneminde çoğu putlara tapan Bekrîlerin içinde Hristiyanlığı kabul etmiş olanlar da vardı. H. 6 yılında Medine'ye bir heyet göndererek İslâmiyeti kabul etmişlerdir. Hz. Peygamberin vefatından sonraki birçok kargaşa ve isyan hareketlerine karışan Bekrîler, Abbâsîler devrinde Halife Ebû Ca'fer el-Mansûr'a karşı başlatılan isyanlara da katıldılarsa da, Ebû Muslim tarafından mağlup edilerek itaat altına alındılar ve daha sonra önemli bir olaya karışmadan varlıklarını sürdürdüler. Ayrıca bilgi ve bibl. için bkz. Önkâl, Ahmet, "Bekir b. Vâil (Benî Bekir b. Vâil), *DİA*, V, 362-363 (Ç.N.).

⁵¹ *el-Ağânî*, IV, 148, 11.

⁵² 'Adî b. Rabî'a b. Merre b. Hubeyre el-Muhelhil (ö. 525) Necidlidir. Câhiliye döneminin önemli isimlerinden olup İmru'u'l-Kays'ın dayısıdır. Şairliğinin yanı sıra Bekr ve Tağlib kabileleri arasında 40 yıl süren savaşlardaki kahramanlıkları meşhurdur. Bilgi ve bibl. için bkz. Ziriklî, Hayreddîn, *el-'A'lâm (Kâmûsu terâcime li eşhuri'r-ricâli ve'n-nisâ min'el-'Arab ve'l-musta'rabîn ve'l-musteşrikîn*, I-VIII+I-II, 9. Baskı, Beyrut, 1990, VII, 144 (Ç.N.).

⁵³ *el-Ağânî*, XX, 27, 15.

⁵⁴ el-Barrâk b. Rûhân b. Esed b. Bekr (öl. 468), Câhiliyye döneminin Yemen asıllı ancak Bahreyn dolaylarında yaşamış, kahramanlıklarıyla tanınan şairlerinden olup Kuleyb ile Muhelhil'in akrabasıdır. Şiirlerinin çoğu savaş tasvirlerini içerir. Bilgi ve bibl. için bkz. *el-A'lâm*, II, 47 (Ç.N.).

⁵⁵ *PAO*, 142.

söylenen el-Ağlab⁵⁷'in durumundan daha emniyetli olabiliyoruz; uzundan kastedilen şeyin, birkaç beyitten çok olduğu açıklanmaktadır⁵⁸. Bu kişinin h. 23 yılında Nihâvend Savaşında⁵⁹ öldüğü söylenir. O zaman doksan yaşında olduğuna göre doğumu, Muhelhil'in ortaya çıkış tarihi ile aynı zamana denk gelir. Bununla birlikte büyük bir otorite, *recez* formunda birkaç beyit yazan ilk şairin, Emevî döneminde yaşamış olan el-'Accâc⁶⁰ olduğunu belirtmiştir⁶¹. Muhelhil'in iddiasına da karşı

⁵⁶ Recez: Aruzun, daha sonraları Halîl b. Ahmed tarafından tespit edilen 15 bahrinden biridir. Câhiliyye şairlerinde en yaygın kullanılan ölçü olup bu ölçüdeki şiirler ilk zamanlar 2-3 beyitten fazla olmazdı. Aruz ve bahirleri bu arada recez ilk bilgi ve bibl. için bkz. Çetin, Nihad M., "Arûz", *IA*, III, 424-437 (Ç.N.).

⁵⁷ el-Ağleb b. 'Amr (Cuşem) b. 'Ubeyde el-'lîlî (ö. 21/642), Câhiliye devrinde doğdu, Müslüman oldu. Nihâvend Savaşında şehit düştü. Kendisinden önce recez bahrinde en fazla üç beyit söylenirken, o ilk defa kaside tarzında uzun recezler söyleyerek bu konudaki yeniliğin öncüsü oldu. Şiirlerinden bazı örnekler antoloji kitaplarında günümüze kadar gelmiştir. Ayrıca bilgi ve bibl. için bkz. Kılıç, Hulusi, "Ağleb el-'lîlî", *DIA*, I, 475 (Ç.N.).

⁵⁸ Karşılaştırınız el-Ağânî, XVIII, 164.

⁵⁹ Nihâvend, İran'ın batısında yer alan ve batıdan gelen saldırılarda adı çok geçen, coğrafi yönden önemli bir yerleşim yeri. Bkz. Minorsky, V., "Nihavend", *IA*, IX, 257 (Ç.N.).

⁶⁰ Ebu's-Şa'sâ' 'Abdullâh b. Ru'be el-'Accâc (ö. 97/715-716). Ebu 'Ubeyde onun Câhiliye döneminde doğduğunu söylese de 644-645'te Basra'da doğduğuna dair bilgi daha yaygındır. 'Accâc ve oğlu Ru'be, söyledikleri uzun urcuzelerle bu tarzın en büyük temsilcileri sayılmışlardır. Ru'be'nin urcuzeleri daha üstün görülse de 'Accâc'a nisbet edilen ve bir kısmı 200 mısraı bulan çok uzun bazı recezlerin o devrin imkanlarıyla tespit edilmesinin mümkün olmadığı, üstelik bu recezler arasında üslup ve malzeme farkı görüldüğü noktasından hareketle bunların Ru'be'ye ait olduğunu ileri sürenler de vardır. Ayrıca el-Câhiz'e göre 'Accâc urcuze söyleyenlerin en iyisidir. Dilciler, onun sağlam bir dil

çıkanlar olmuştur. Bir yanda, daha önceki dönemlerden erotik girişleri olan şiirler iktibas edilmiştir⁶²; öte yanda ilk şairin, Muhelhil'den daha sonra gelen İmru'u'l-Kays⁶³ olduğu şeklinde yüksek otoritelerin beyanları vardır⁶⁴. Benzer şekilde ölüm

yapısına sahip olan şiirlerini genellikle "şâhid" olarak kullanmışlardır. Ayrıca bilgi ve bibl. için bkz. Kılıç, Hulusi, "Accac", *DİA*, I, 320-321 (Ç.N.).

⁶¹ *el-Muzhir*, II, 243.

⁶² *el-Ağânî*, XI, 154 (Huzeyme b. Nahd).

⁶³ İmru'u'l-Kays, Ebû Vehb (Ebu'l-Hâris/Ebû Zeyd) b. el-Hâris 'Akîlu'l-Murâr (ö. 540), Necid'de doğdu. Son Kinde hükümdarı Hucr'un oğludur. Babası ile arasındaki, İmru'u'l-Kays'ın Esedoğulları kabilesinin kadınlarına şiirle sataşmasından kaynaklanan anlaşmazlıkla başlayıp, ölen babasının intikamını almak amacıyla Bizans kralı Iustinianus'tan yardım almak üzere gitmekte olduğu İstanbul'a varamadan Ankara'da Elmadağ yakınlarında ölümüyle noktalanmış hayatı bir çok macera ile doludur. Hayatı hakkındaki bilgiler Kûfeli bilginlere dayandığı gibi şiirleri de başta el-Esma'î ve Ebû 'Amr eş-Şeybânî olmak üzere Kûfeli râvîler tarafından derlenmiştir.

Şiirlerinin sıhhati üzerinde duran el-Esma'î, Ebû 'Amr b. el-'Alâ'nın naklettiklerinin dışındakilerin Hammâd er-Râviye tarafından uydurulduğunu söyler; bunun yanında İmru'u'l-Kays lâkabıyla anılan çok sayıda şair bulunduğundan bu lâkap altında geçen şiirlerin hangisine ait olduğunu tespit etmek güçtür. Bu şüphelere rağmen İmru'u'l-Kays'ın şöhreti büyüktür. Basralı alimler onu, klâsik kasideye ilk şeklini veren, kasideyi ilk uzatan, sevgilinin göç ettiği yerlerde durup ağlayarak hissiyatını dile getiren ilk şair olarak nitelendirmişlerdir. Ayrıca Hz. Peygamber İmru'u'l-Kays'ın şairliğini takdir etmiş Hz. Ali de şiirlerini beğenip övmüştür. Çeşitli klâsik şiir tasniflerinde daima ilk sırada yer almıştır. Mua'llakasının da yer aldığı dîvânı defalarca basılmıştır. Ayrıca bilgi ve bibl. için bkz. Savran, Ahmet, "İmruülkays b. Hucr", *DİA*, XXII, 237-238 (Ç.N.).

⁶⁴ el-Câhiz, *el-Beyân ve't-Tebyîn*, II, 184 (Ebû 'Amr b. el-'Alâ'yı takiben).

tarihi Cheikho'ya göre m. 629 olan Kayslı el-'A'sâ⁶⁵'nin, tüm ilhamını yalancılığa adanmış ilk şair olduğu söylenir⁶⁶; ama çok daha önce gelen 'Abîd b. el-Abras⁶⁷'in bu sanat türünde son derece usta olduğu da söylenir⁶⁸ ve biraz daha önce yaşayan 'Abslı 'Antara⁶⁹'nin da bu formu bilmediği ya da hoşlanmadığı söylenemez.

⁶⁵ Ebû Basîr Meymûn b. Kays b. Cendel el-Bekrî el-A'sâ (ö. 7/629?), aynı lâkabı taşıyan yaklaşık yirmi kadar Arap şairinden ayırt edilmek için A'sâ el-Ekber de denilmiştir. Gözlerinden rahatsız olması el-A'sâ'yı, şiiri kazanç vasıtası olarak kullanmaya sevketti; o da bu maksatla Mezopotamya, Habeşistan, Suriye ve Arabistan yarımadasını dolaştı. Hz. Peygamber için yazdığı ve bazı İslâmî terimlerle âyet-i kerimeleri ihtiva etmesi sebebiyle ona ait olmadığı ileri sürülen "dâliyye"si, Müslüman olmaya teşebbüs edişi, bazı Kureşlilerin onu bu teşebbüsünden vazgeçirmeleri ve el-A'sâ'nın Hristiyan olduğuna dair görüşler ve el-A'sâ ile ilgili zengin bir kaynakça için bkz. Tülücü, Süleyman, "A'sâ, Meymûn b. Kays", *DİA*, III, 544-545 (Ç.N.).

⁶⁶ *el-Ağânî*, VIII, 75.

⁶⁷ Ebû Ziyâd 'Abîd b. el-Ebras el-Esedî (ö. 555). Kaynaklarda hakkında fazla bilgi bulunmamaktadır. Câhiliye devrinin ünlü şairi Tarefe ile aynı tabakadan sayılmasına ve bazılarınca muâllakâta dahil edilmesine rağmen günümüze kadar gelen şiirleri pek fazla değildir. Ayrıca bilgi ve bibl. için bkz. Yüksel, Azmi, "Abîd b. Ebras", *DİA*, I, 308-309 (Ç.N.).

⁶⁸ Lyall baskısı, 9, 57.

⁶⁹ 'Antere b. Şeddad b. 'Amr el-'Absî (ö. 614), babası 'Abs kabilesinin ileri gelenlerinden olup annesi ise Habeşli bir cariyedir. 'Abs kabilesinin hem şairi hem de cesur, atılgan, güzel huylu, hoş sohbet ve haksızlığa boyun eğmeyen savaşçısı olarak tanınır. 'Abs ile Benû Zubyân kabileleri arasındaki savaşlarda kahramanlıklar göstermiş hatta mu'allakasını da bu esnada söylemiştir. 'Antere'nin efsanevî kahramanlıkları daha sonra, genel olarak 'Antere Kışası adı ile anılan bir destanın oluşmasına sebep olmuştur. Ayrıca kahramanlıkları çeşitli tiyatro

Muhtemelen Muhelhil, iddiasını kendi ismine dayandırmıştır. Nitekim ismi, “ince kumaş yapıcısı” anlamına gelir ve bu da “şiir kumaşı” olarak yorumlanır. Öte yandan bu ismin “uydurukçu” olarak yorumlanması, katı hakikatten ayrılan ilk şair olduğu şeklindeki ilginç görüşe yol açmıştır⁷⁰.

Eğer ona *kasidenin*⁷¹ bulunmasını atfeden hikâyeyi tarihî olarak kabul edecek olursak kendisini taklit eden çok sayıda kişinin varlığı kabul edilmelidir. Çünkü elimizde onun buluşunu hicretten ayıran döneme ait çok sayıda şairin bir araya getirilmiş eserlerini içeren muazzam ciltler vardır. *On Mu'allakât*'in⁷² ünlü yazarlarının tümü de *dîvân* (gazel

ve sinema eserlerine konu olmuştur. Ayrıca bilgi ve bibl. için bkz. Muhtar, Cemal, “Antere”, *DİA*, III, 237 (Ç.N.).

⁷⁰ *el-Ağânî*, IV, 148.

⁷¹ Kaside, Arap, Fars ve Türk şiirinde en çok kullanılan, eski ve uzunca bir forma sahip şiir türü olup, belli bir amaçla söylenmiş, üzerinde düşünülmüş ve gözden geçirilmiş şiir demektir. Daha eski bir deyim olan kasîd ise eski Arap şiirinde tek konulu, kısa, ikişer mısralık ve son mısraları birbiriyle kafiyeli beyitlerden oluşan manzumelere verilen addır. Kaside, konulara göre çeşitli bölümlere ayrılmıştır ve 30-120 beyit arasında bir uzunluğa sahiptir. Her beyit, cümle yapısı ve anlam bakımından bağımsızdır; bir beyitte bir fikrin tam ifade edilemeden diğer beyitlere anlam ve gramer yönünden taşması bir kusur kabul edilmiştir. Daha fazla bilgi ve bibl. için bkz. Elmalî, Hüseyin, “Kaside”, *DİA*, XXIV, 562-566 (Ç.N.).

⁷² *Mu'allakât* grubuna hangi şairlerin dahil edileceği konusunda eskiden beri değişik görüşler vardır. İbn 'Abd Rabbihî'ye göre yedi tanedir: İmru'u'l-Kays, Zuheyr b. Ebî Sulmâ, Tarafa b. el-'Abd, 'Antara b. Şeddâd, 'Amr b. Kulsûm, Lebîd b. Rebî'a, el-Haris b. Hillîze. Erken dönem şiir külliyatlarının önemlilerinden *Cemheretu Eş'âri'l-'Arab* müellifi Ebû Zeyd el-Kuraşî bu listeden el-Haris b. Hillîze'yi çıkarıp en-Nâbiğatu'z-Zubyânî ve el-A'sâ'yı koymak suretiyle sayıyı sekize çıkarır. İbn Kuteybe de bunlara 'Abîd b. el-Abras'ı da ekleyerek sayıyı dokuza çıkarır.

külliyatları) yazarlarıdır; bunların çoğu yayınlanmış olup çok sayıda sayfa içermektedir. Ayrıca aynı şekilde üretken olan ve on ölümsüzün arasında yer almayan şairler de vardır. Dahası belli kabilelerin şairlerinden sâdır olan gazeller, *Külliyâtlar* halinde toplanmıştır ve bu Külliyâtlardan biri basılmıştır⁷³. Bu gazellerin mayasına bakacak olursak alfabeyele âşinâlığa işaret ettiklerini ve sık sık yazıya gönderme yaptıklarını görürüz. Buna göre Kur'ân-ı Kerim'in lehçesini kullanan İslâmiyet öncesi Arapların son derece yüksek edebî bir zevke sahip topluluk olması gereklidir; antik Yunan, İlham Perisinin bu kadar çok düşkünlerini nâdiren sergiler.

İlk sorumuz şu olmalı: sahîh olduğunu varsayarsak bile bu edebiyat nasıl korunmuştur? Ya sözlü ya da yazılı olarak korunmuş olmalıdır. Sözlü olarak korunduğu şeklindeki görüş yerli otoriteler tarafından benimsenmekle beraber, aşağıda göreceğimiz üzere bu görüş evrensel olarak kabul görmemektedir. İkinci Halîfenin şöyle söylediği belirtilir: Her ne kadar putperest şiir, İslâm'ın ilk zamanlarında ve fetihlerle geçen yıllarda ihmal edilmişse de, barış yılları geldiğinde Müslümanlar ilmî araştırmalara geri döndüler; ama başvurabilecekleri yazılı kitap ya da külliyâtlar yoktu ve Araplar (yani putperestlikten ihtidâ edenler) ya öldürülmüş ya

Mu'allaka şerh edenlerden İbnu'l-Enbârî ile ez-Zevzenî, İbn 'Abd Rabbihi'nin verdiği sayıya bağlı kalmışlardır. Mu'allakalar günümüze kadar yedi, sekiz, dokuz ve on tanesini içerecek şekilde çeşitli kimselerce şerhedilerek defalarca yayımlanmış, ayrıca bir çok doğu ve batı diline çevrilmiştir (Ç.N.).

⁷³ Bu makalenin yazıldığı tarihten bugüne kadar bu külliyatların önemli kısmı yayımlanmıştır. Örnek: Huzeyl kabilesine mensup şairlerin şiirlerini ihtiva eden es-Sukkerî'ye ait *Dîvânu'l-Huzeliyyîn* (Ç.N.).

da eceliyle ölmüş olduğu için şiirin çoğu ortadan kaybolmuş ve sadece çok azı ayakta kalabilmiştir⁷⁴.

Bu ifadenin ikinci Halifeye atfedilmesi tam bir anakronizmdir; barış dolu zamanlar ikinci Halîfe [Hz. Ömer]'(n)in ölümünden yaklaşık otuz yıl sonra Emevî yönetiminin ilk zamanına kadar gelmemiştir. Ayrıca eğer kastedilen ciltler dolusu raflar ise sadece çok az şiirin ayakta kaldığını söylemek saçmadır. Bununla birlikte eğer hatırı sayılır uzunlukta çok sayıda gazel, sözlü olarak korunmuşsa bu, ancak işleri bunları hafızaya almak ve başkalarına aktarmak olan kişiler varolduğu için mümkün olabilir. Böyle bir mesleğin varolduğunu ya da İslâmiyetin ilk yıllarında ayakta kaldığını düşünmek için bir nedenimiz yoktur⁷⁵. “İslâm kendinden önceki her şeyi iptal etmiştir”; Kur’ân-ı Kerim, şairleri takip edenlerin yanlış yolda olduğunu söyler ve şairler hakkında kullandığı dil sert ve aşağılayıcıdır. O hâlde İslâmiyet öncesi şiiri (eğer varsa) ve çok güçlü tesir etme ihtimali olan diğer bir şiiri göz ardı etmek için güçlü bir neden vardır. Balad⁷⁶’ların normalde yâd ettikleri konular, kabileler arasındaki zaferlerdi; Arapları birleştirmeyi amaçlayan ve bunda da büyük ölçüde başarılı olan İslâm bu tür hatıraları tasvip etmemiştir; bu tür baladlar ancak husûmeti harekete geçirebilirdi. Bu tür baladlar yazıya geçirilmedikçe unutulma eğilimi gösterir. Dahası bedevîler şiir hakkındaki iddialarında güvenilmez ve pervasız görülmüştür;⁷⁷

⁷⁴ *el-Muzhir*, I, 121.

⁷⁵ es-Se‘âlibî, *Histoire des Rois des Perses*, 556, Sawwar b. Zaid’den Hira halkının *râvî*’si olarak bahseder. Farslı bir kraldan Arapça şiirler nakletmiştir. Kûfe halkının *râvî*’si (Muberrred, *el-Kamil*, I, 335) İslâmî döneme aittir.

⁷⁶ Balad: Özellikle Ortaçağ Batı Avrupa’sında, kolay anlaşılır –çoğu zaman mahallî- bir dille söylenen, macera ve kahramanlık konulu destansı şiir.

⁷⁷ *el-Ağânî*, XI, 100, 3.

dolayısıyla bedevîlerin devam ettirdiği sözlü gelenek pek bir itibar taşıyamazdı.

O hâlde geriye diğer seçenek, yani gazellerin yazılı olarak korundukları ihtimali kalıyor. Eğer bir gazelde de iddia edildiği üzere, bu şiirler, dünya üzerinde parlıyor ve okundukları zaman insanlar bunları kimin yazdığını soruyor idiyse⁷⁸ bunların yazıya geçirilmiş olma olasılığı çok yüksektir; çünkü çok sayıda kopya yapmak kârlı bir iş olmalıydı. Yazıya yapılan göndermeler bu edebiyatta son derece yaygındır⁷⁹ ve bazı şairler kendi şiirleriyle bağlantılı olarak bile bundan bahsetmektedir. Huzeyl dîvânındaki İslâmiyet öncesi dönemden bir nazımcı, “*yeni tomarların ışıldadığı, içinde kendisinin okuyacağı yazı olan bir mesajın*”⁸⁰ kendisine getirilmesini ister; kuşkusuz burada kendi gazelini kastetmektedir. Şerhçiler, palmiye yaprakları üzerindeki Himyerî yazısını⁸¹ kastettiğini

⁷⁸ *el-Ağânî*, XII, 123, 4.

⁷⁹ Haris, *Mu'allaka*, 67, maharik, parşömen üzerine yazılı anlaşımlardan bahseder.

⁸⁰ Kosegarten, 6, 13.

⁸¹ Himyerîler (115-525) İslamdan önce Suudî Arabistan'da kurulan devletlerin en güçlülerinden biri olup IV. asra kadarki dönemde hükümdar, bir tarafta kendi portresi, diğer tarafta baykuş ve boğa resmi bulunan altın, gümüş ve bronz sikke bastırırdı. İzleyen dönemlerde hükümdara **tubba'** deniliyordu. Esasen güneşe, aya ve yıldızlara tapıyorlardı. Bölgeye Hristiyanlık 337-361 arasındaki Bizans İmparatoru II. Konstantinos zamanında girdi. VI. asrın başlarında hükümdar Zû Nuvâs Yahudiliği kabul ederek Yosef adını aldı ve Hristiyanlara baskı yapmaya başladı. Hatta binlerce Necranlı Hristiyanı, içinde ateş yanan çukurlara attı. Kur'ân-ı Kerim'deki, “Hazırladıkları hendekleri tutuşmuş ateşle doldurarak onun çevresinde oturup iman eden kimselere dinlerinden dönmeleri için yaptıkları işkenceleri seyredenler kahrolsun!” (el-Burûc, 85, 4-7) meâlindeki ayet muhtemelen bu olayla ilgilidir. Hristiyanlara yapılan zulümler artınca Habeş

varsayarlar. Nitekim bazı Arapça şiirlerin Kaysebâ adında biri tarafından Himyerî yazısıyla semeri üzerine yazıldığı kaydedilmiştir⁸²; her ne kadar yazının doğasından bahsedilmese de böyle iki şiir, Himyerî Prensi Zu'l-Ru'ayn'ın nedîmi tarafından mühürlü bir belgeye yazılmıştır⁸³. Devâsâ ebatlardaki iskeleti San'â'da keşfedilen Himyerî Kralı Zû Ca'dân'ın başının üzerinde bir tablet vardı ve bu tabletin üzerinde klâsik Arapça kafiyeli nesir şeklinde sadece Himyerî karakterinde bir yazıt vardı⁸⁴. O hâlde şiirlerinin de kendisi tarafından yazıya geçirilmiş olması ihtimali yüksektir⁸⁵. İslâmiyet öncesi dönemin şairi Lakî⁸⁶, "*Lakî'ten Cezîre'deki*

Kralı ile Bizans İmparatoru anlaşarak Yemen'e 70.000 kişilik bir ordu gönderdiler; Zû Nuvâs mağlup oldu, kaçmak isterken denizde boğuldu ve Himyerî Devleti ortadan kalkıp toprakları Habeşistan'a bağlandı. Bazı Himyerî melikleri küçük mahallî emirlikler hâlinde varlıklarını sürdürdü. Himyerî yazıtları, Güney Arabistan'da tunç levhalar ve taş üstüne hakkedilmiş kitabelerden ibaretti. En eskileri m. ö. 8. asra kadar uzanan Sebe ve Maan grupları olmak üzere 2 gruba ayrılır. Esasen Himyerîler, bölgeye Hristiyanlık gelmeden önce Sebe Bölgesinin en etkili kabilesiydi. Kabilenin bir dönemde ağırlığını hissettirdiğinden dolayı bu döneme ait kitabeler Himyerî Kitabeleri ve medeniyete de Himyerî Medeniyeti denilmiştir. Bu konuda ayrıca bkz. Algül, Hüseyin, "Himyerîler", *D/Â*, XVIII, 62-63 (Ç.N.).

⁸² *el-Ağânî*, XI, 125, 21.

⁸³ *el-Ağânî*, XX, 8, 13.

⁸⁴ *el-Ağânî*, IV, 37.

⁸⁵ *el-Ağânî*, XII, 112, Şamardal, bir şiir yazar.

⁸⁶ Lakî b. Ya'mer b. Hârice el-'Îyâdî (250?-380?), Câhiliye dönemi şairlerindendir. Hîrelidir. Farsçayı iyi biliyordu. Kisrâ'nın kâtipliğini yapıyordu, dolayısıyla devletin sırlarına vâkıftı. Hapiste olduğu bir sırada Kisrâ'nın, kendi kabilesi olan 'Îyâdîler üzerine bir ordu göndermeye hazırlandığı haberini onlara bir kaside ile iletmek istedi. Ancak kaside yolda Kisrâ'nın adamlarının eline geçti. Buna çok kızan Kisrâ, önce Lakî'in

"İyâdilere tomar üzerinde bir yazı" başlıklı bir şiir yazarak onları bir Fars kralının intikam amaçlı seferine karşı uyarmıştır⁸⁷. Hatta İslâmiyet öncesi dönemden bir şiir, yazıya geçirenin parşömeninden okuduğu bir vecizeyi ıktibas etmektedir⁸⁸. O hâlde gazellerin bu ifadeleri, ancak yazılı olarak düzensiz biçimde elden ele dolaştırıldıkları varsayıldığında tutarlı olur.

Ancak Himyerî ya da başka yazıyla yazılmış İslâmiyet öncesinde klâsik bir edebiyatın varolduğu ifadesi, Kur'ân-ı Kerim'in beyan ve varsayımlarıyla açık bir şekilde tutarlı görünmektedir. Kur'ân-ı Kerim Mekkelilere "Yoksa sizin bir kitabınız var da ondan ders mi görüyorsunuz?" diye sorar (68, 37)⁸⁹; düşmanlarına "Yahut gaybın bilgisi onların nezdinde de, onlar mı yazıyorlar?" diye sorar (68, 47)⁹⁰. Kur'ân-ı Kerim'in hitap ettiği kişilerin ataları herhangi bir uyarı almamışlardı (36, 6)⁹¹; "senden önce kendilerine hiçbir uyarıcı gelmemiş bir toplumu" (32, 3; 28, 46)⁹²; sadece iki topluluğa, Yahudi ve

dilini kesti sonra da onu öldürdü. Ayrıca bkz. el-A'lâm, V, 244 (Ç.N.).

⁸⁷ el-Ağânî, XX, 24.

⁸⁸ Divânu'l-Huzeyl, ed. Kosegarten, 115, 2.

⁸⁹ Kalem, 68/37: "Em lekum kitâbun fîhi tedrûsûn" (Yoksa sizin incelediğiniz bir kitabınız mı vardır?) (Ç.N.)

⁹⁰ Kalem, 68/47: "Em 'indehumu'l-ğaybu fehum yektûbûn" (Yoksa gayb kendi yanlarında da onlar mı -oradan diledikleri bilgileri- yazıyorlar?) (Ç.N.)

⁹¹ Yâsîn, 36/6: "Litunzira kavmen mâ 'unzira âbâ'uhum fehum gâfilûn" (Babaları uyarılmamış, tam gaflet içinde bir toplumu uyarman için gönderildin.) (Ç.N.)

⁹² Secde, 32/3: "Em yekûlûne'sterâhu bel huve'l-hakku min Rabbike litunzira kavmen mâ âtâhum min nezîrin min kablike le'allehum yehtedûn." (Yoksa 'Onu uydurdu' mu diyorlar? Hayır haktır o; Senin Rabbindendir; senden önce kendilerine hiçbir uyarıcı gelmemiş bir toplumu uyarman içindir. Umulur ki, doğruya ve güzele kılavuzlanırlar.)

Hristiyanlara kitap vahyedilmiştir (6, 156)⁹³; putperestler bu türden bir şeye sahip değillerdi. Bu konuda Kur'ân-ı Kerim'in yanıldığını düşünmek imkansızdır. Hindulara gönderilen bir misyoner onların kitaplarını değersiz ve zararlı olarak hükmedebilir; ama bu kitapların varlığını inkar edemez. Eğer İslâmiyet öncesi şiir yazılı idiyse, o zaman putperestlerin çok sayıda (aslında "mülhem" kitapları) olması gerekirdi ve belki bunlar (her ne kadar göreceğimiz üzere münhasıran böyle olmasa da) ahlakî açılardan aydınlatıcı olmasa bile Kur'ân-ı Kerim'in sorduğu ve olumsuz yanıt alacağından emin olduğu sorulara olumlu yanıt vermeye yetecek düzeyde olurdu.

Dahası edebî gelişim süreci normalde ve belki de değişmez biçimde kuralsızlıktan kurallılığa doğrudur. Lâtin edebiyatı Horace'ın ifadesiyle *horridus ille numerus Saturnius*⁹⁴ ile başlar; bir süre sonra Yunan vezinleri benimsenir, ama adaptasyon ilk başlarda çok hoyrattır; bir buçuk yüzyıl sonra Virgil⁹⁵ ve Horace bir kurallılık örneği

Ve Kasas, 28/46: "Vemâ kunte fî cânibi't-tûri iz nâdeynâ velâkin rahmeten min Rabbike litunzira kavmen mâ âtâhum min nezîrin min kablike le'allehum yetezekkerûn" (Ve sen, biz seslendiğimizde, Tûr tarafında da değildin. Sen, senden önce kendilerine uyarıcı gelmemiş bir toplumu uyarmak için Rabbinden bir rahmetsin. Bu sayede onların düşünüp öğüt almaları umuluyor.) (Ç.N.)

⁹³ En'am, 6/156: "En tekûlû innemâ unzile'l-kitâbu 'alâ tâ'ifeteyni min kablinâ ve in kunnâ 'ân dirâsetihim leğâfilîn" ('Kitap bizden önceki iki topluluğa indirildi. Biz onu okuyup araştırmaktan gerçekten habersizdik' demeyesiniz.) (Ç.N.)

⁹⁴ Anlamı: "Horridus 'Satürn müthiş bir vezindir.' diyor"

⁹⁵ Publius Vergilius Maro (m.ö. 70-19). Eski Roma'nın en büyük şairi. Milano ve Roma'da eğitim gördü; Roma ve Yunan yazarlarını tanıdıktan sonra felsefe ve retorik alanlarında eğitim aldı. Onun eski Roma'daki büyük ünü ulusal şair olarak kabul edilmesinden ve şiir sanatında kusursuzluğa ulaşmasından

koyar ve ötekiler buna uyar. Arapça edebî tarzlar olan kafiye nesir ve nazmın her ikisi de Kur'ân-ı Kerim'in tarzı ile benzerlikler taşır; Kur'ân-ı Kerim'de ancak aşırı derecede ortodoks olan birinin inkar edebileceği "kafiye nesir" bölümler vardır ve birçok vezin yer yer Kur'ân-ı Kerim'de sergilenir⁹⁶. O hâlde Kur'ânî tarzdan kurallı tarzlara doğru geçiş süreci bu analogiye uygundur. Eğer Kur'ân-ı Kerim, dildeki edebî sanat sergileyen ilk eser ise, onun mucizevî belâgat iddiası insanların kolayca anlayabileceği bir şey olacaktır. Bu, bir dile nazımlaştırmayı ilk getirenler için iddia edilen ya da kendilerinin iddia ettiği şeyden pek farklı olmayacaktır. Ama eğer dinleyiciler hâlihazırda, bu tarzların sözde İslâmiyet öncesi performanslarında sergilenen mükemmeliyet ve belâgatına sahip kafiye nesir ya da nazıma âşinâ olmuş olsalardı bu iddianın ispatlanması çok daha güç olurdu.

Ancak bu son argümanın apriori (önsel) olduğu ve Müslümanların kendilerinin Kur'ân-ı Kerim'in doğruluğunu tekzip ettikleri durumlarda başkalarının buna inanarak haklı çıkarılamayacağı söylenebilir. Nitekim kendisi bir Müslüman olan *el-Ağânî*'nin yazarı, Hz. Muhammed'in müjdecisi Varaka b. Nevfel⁹⁷'den sahih bir gazel aktarmaktadır ki burada Varaka,

kaynaklanıyordu. Bu sebeplerle şiirleri, IV. asra kadar okullarda ders kitabı olarak kullanılmıştı (Ç.N.).

⁹⁶ Bkz. Wright, *Grammar*, II, 359.

⁹⁷ Varaka b. Nevfel b. Esed b. 'Abdi'l-'Uzzâ (öl. 611) Câhiliyye döneminin Kureyş'e mensup bilge şairlerindendir. Henüz İslâm ortaya çıkmadan o, putlara tapmayı bırakmış, Hristiyanlığa geçmiş ve Tevrat ile İncil'i okumuştur. Arapça'yı İbrânî harfleriyle yazıyordu. Hz. Hatice'nin amcasının oğludur; Hz. Hatice ile Hz. Muhammed'in evlenmeleri sürecine katkıda bulunan ve şahitlik edenlerdendir. Hz. Peygambere Hîra'da ilk vahiy gelip de kendisi evine Hz. Hatice'nin yanına döndüğünde Hz. Hatice ve eşi, oldukça ileri yaştaki ve gözleri artık görmeyen

kendisinin onları sadece Yaraticılarına ibadet etmeye çağıran bir uyarıcı olduğunu ilan etmektedir⁹⁸. Bu açık biçimde, Mekkelilerin Hz. Muhammed'den önce bu tür bir uyarıcıları olmadığını söyleyen Kur'ân-ı Kerim ile çelişir. Kudâm b. Kadîm (m. 400-480) kendi adını taşıyan bir şiirde Kur'ân-ı Kerim'in uyarılarını birçok ayrıntıyla önceden tahmin eder ve halkına İslâmî anlamda dinî kılavuzluk yaptığını iddia eder⁹⁹. Dolayısıyla Kuran-ı Kerim putperestlerin kitapları olmadığını söylediğinde öyle görünüyor ki bir Müslüman bile kendini bununla kayıtlı saymayabiliyor. Ama bizim burada göstermek istediğimiz şey, bu edebiyatın özelliklerine Müslümanların bakış açısını reddetsek bile, bu tür yazılı edebiyatın varolduğunu iddia edenlerin Hz. Peygamber'den çok daha az inanılmayı hak ettikleridir.

Himyerî karakterinde yazılmış Arapça şiirler hakkındaki hikâyelere inanmadan önce bunun örneklerini görmek gerekir. Bu yazıda hattatın, çok sayıda kelimenin iki mısra arasında bölündüğü Hâris'in Muallaka'sı ile nasıl baş ettiği görülmelidir. Güney Arap yazılarında bir kelimenin sonunun dik bir çizgi ile işaretlenmesi bir kuraldır; bu, durakların yaygın olduğu nazımda zarif görünmez. Ayrıca normal Arap yazısı, Arap şiirine çok uygundur, çünkü hattat tüm kompozisyon "dengeli" olacak şekilde kelimeleri uzatabilir ya da kısaltabilir; ama

---

Varaka b. Nevfel'e durumu anlattılar. Varaka'nın cevabı Hz. Hatice'yi rahatlatmıştı: "Ne olurdu, yeni dine halkı çağırdığın günlerde ben de genç olaydım; Kavminin seni yurdundan çıkaracakları zaman sağ olsaydım... Eğer senin davet gününe yetişirsem, sana bütün gücümle yardım ederdim." Bu olay belli başlı siyer kitaplarıyla Sahîh-i Buhârî ve Sahîh-i Muslim'de detaylarıyla anlatılmaktadır. Ayrıca bkz. *el-A'lâm*, VIII, 114-115 (Ç.N.).

⁹⁸ *el-Agânî*, III, 15.

⁹⁹ Bkz. Griffini, *Il Poemetto di Qudam ben Qadim*, Roma, 1918.

güney Arap yazısında bu pek mümkün değildir. Yine de bir örnek -eğer böyle bir örnek keşfedilebilirse- bu itirazı susturabilir.

İslâm tarihinde nesir eserlerden bahsedilmeden önce yazılı şiir ciltlerine ilişkin bilgilere rastlarız; Taberî'ye göre h. 83 yılında biri Kirmân çölündeki bir kalede Ebû Cilde el-Yeşkurî¹⁰⁰, ye ait bir şiir cildi bulmuştur; kitabı Kûfeli bir vatandaş yazmıştır¹⁰¹. Taberî ayrıca o zaman saklı tutulan ve 65 yılının olaylarına gönderme yapan Hamdânî A'sâ¹⁰², nın bir şiirini uzunca aktarır; bunun saklı tutulması için maddî bir

¹⁰⁰ el-Munahhal b. Mes'ûd b. Âmir (Ebû Cilde) el-Yeşkurî (öl. 603), Câhiliyye dönemi şairlerindendir. Nâbigatu'z-Zubyânî'nin Şam'a kaçmasıyla sonuçlanan olayda, şairi Hîra Kralı Nu'mân karşısında küçük düşürenlerdendi. Rivâyete göre el-Munahhal ile kralın karısı birbirlerini seviyorlardı. İkisinin birlikte çıktığı bir avda, şair ile sevgilisinin birer ayağı aynı tuzağa yakalandı. Kral gelip de vaziyeti görünce şairin öldürülmesini emretti ve öldürüldü. Bkz. *el-A'lâm*, VII, 291 (Ç.N.).

¹⁰¹ *el-Agânî*, II, 102, 6.

¹⁰² Ebu'l-Musabbih 'Abdurrahmân (b. 'Abdillâh) b. Hâris A'sâ el-Hemdânî (30-83/650-702), Kûfe'de doğdu. Önceleri kıraat ve fıkıhla meşgul olduysa da sonradan kendini tamamen şiire verdi. Haccâc'ın ordusunda savaşırken esir düştü. Kurtulduktan sonra yine orduyla doğuya gitti ve bir süre İsfahan'da kaldı. Haccâc'ın kumandanlarından olup daha sonra ona isyan eden 'Abdurrahmân b. Eş'as'ı hem bilgisi hem de şiiriyle destekledi; 'Abdurrahmân'ı öven Haccâc'ı yeren şiirler söyledi. Nihayet İbnu'l-Eş'as Haccâc'a yenildiğinde kendisi kaçıp kurtuldu ama A'sâ esirler arasındaydı. Haccâc ona kendisi hakkındaki hicviyelerini hatırlattığında bağışlanma ümidiyle irticalen bir methiye söylediye de canını kurtaramadı ve 702'de öldürüldü. Şiirde sade bir üsluba sahipti. Şiirlerinde zaman zaman dinî ve siyasî akımlar açıkça izlenebilir. Bazı dilciler klâsik Arap şiiri tarzına bağlılığı sebebiyle onu takdir ederler. Ayrıca bilgi ve bibl. için bkz. Kılıç, Hulûsi, "A'sâ Hemdânî", *D/Â*, III, 545-546 (Ç.N.).

nesne olması gereklidir. Hârûn er-Reşit (180-193/788-809)¹⁰³ tarafından kullanılmak üzere bir kanun derleyen hukukçu Ebû Yûsuf¹⁰⁴, mülkiyetin söz konusu olmadığı (yani çalınmasının normal süreçle cezalandırılmadığı) eşyalar arasında Kur'ân-ı Kerim'i ve üzerinde [şiirlerin] olduğu sayfaları sayar¹⁰⁵; bu kuralın en doğal yorumu, o zamanlar Kurân-ı Kerim'in yanı sıra en yaygın kullanılan kitapların sadece şiir ciltleri olduğudur; bu kural, ölüm tarihi 150 olan Ebû Hanîfe¹⁰⁶ tarafından formüle edilmiş olarak verilir. Taberî, bu tarihten biraz sonra Halife Mehdî (158-169)'nin emriyle (muhtemelen

¹⁰³ Ebû Ca'fer Hârûn er-Reşîd b. Muhammed el-Mehdî Billâh b. 'Abdillâh el-Mansûr (145-193/762-809), Rey'de doğdu. Küçük yaştan itibaren sarayda iyi bir eğitim görerek büyüdü. Pek çok yöneticiye nasîb olmayacak bir şekilde on dört yaşına kadar, Hamza b. Habîb ez-Zeyyât'tan Kur'ân-ı Kerim, el-Kisâ'î'den nahiv ve fıkıh, Mufaddal ed-Dabbî'den edebiyat, İmam Mâlik'ten hadis ve fıkıh dersleri aldı. Ayrıca Halîl b. Ahmed el-Ferâhîdî'nin derslerine devam etti. 786-809 arasında halîfelik yaptı. Rivâyete göre mühründe "el-'azametu ve'l-kudretu lillâh" yazılıydı. Döneminde ilim ve kültür hayatında önemli gelişmeler oldu. Beytülhikme'nin zenginleşmesi için cizye olarak kitap almıştı. Yine bu dönemde Süryânice, Grekçe ve Sanskritçe'den bir çok eser Arapça'ya çevrildi. Ayrıca Ankara, Ammûriyye ve Anadolu'nun çeşitli yerlerinde ele geçirilen kitapların çevirisi için de İbn Mâseveyh görevlendirilmişti. Bilgi ve bibl. için bkz. Bozkurt, Nahide, "Hârûnürreşîd", *DİA*, XVI, 258-261 (Ç.N.).

¹⁰⁴ Ebû Yûsuf Ya'kûb b. İbrâhîm b. Habîb b. Sa'd el-Kûfî (113-182/731-798). Ebû Hanîfe'nin öğrencisi ve ilk kâdi'l-kudât. Bilgi ve bibl. için bkz. Öğüt, Salim, "Ebu Yusuf", *DİA*, X, 260-265 (Ç.N.).

¹⁰⁵ *Kitâbu'l-Harâc*, 105.

¹⁰⁶ Ebû Hanîfe Nu'mân b. Sâbit b. Zûtâ b. Mâh (80-150/699-767). Hanefî mezhebinin imamı. Bilgi ve bibl. için bkz. "Ebu Hanife", Uzunpostalcı, Mustafa -Yavuz, Yusuf Şevki - Bardakoğlu, Ali, *DİA*, X, 131-145 (Ç.N.).

İslâmiyet öncesi döneme ait) Arapça şiirlerden oluşan bir külliyyâtın hazırlandığını kaydeder¹⁰⁷. Ebû Temmâm'ın *Hamâse*'si yaklaşık bir kuşak sonra yazılı materyallerden derlenmiştir¹⁰⁸. Belki de erken dönemde şiirin yazıyla bu şekilde ilişkilendirilmesi, İslâmiyet öncesi şiiri büyük miktarlarda ortaya çıkaran bazı kişileri, kaynaklarının yazılı belgeler olduğu varsayımına yöneltmiştir. Topluluğun bu velinimetlerinden biri olan Hammâd er-Râviye¹⁰⁹ (h. 95-155) 'nin, en-Nu'mân el-Lahmî¹¹⁰ (m. 580-602)¹¹¹ 'nin Arap

¹⁰⁷ *el-Agânî*, II, 841, 21.

¹⁰⁸ Tebrîzî'nin önsözü.

¹⁰⁹ Ebu'l-Kâsım Hammâd b. Ebî Leylâ Sâbûr b. el-Mubârek er-Râviye ed-Deylemî el-Kûfî (75-160/694-776). Aslen İranlı olup eski Arap şiirinin önemli ravî ve derleyicilerindendir. Halef el-Ahmer ve el-Esma'î onun talebelerinden sadece ikisidir. Arap şiirinin en önemli derleyicilerinden biri olarak Mufaddal ed-Dabbî, Hammâd'ı şiirleri düzeltilmeyecek kadar bozmakla itham eder. Aralarındaki anlaşmazlığın en önemli sebepleri şunlardır: Hammâd'ın Emevî sempatzanı olması sebebiyle bu hanedan mensupları tarafından ilgi ve destek görerek saraya davet edilmesi, Abbâsîlere meyilli olan Mufaddal'ın kıskançlık duygusunu kamçulamıştır. Diğer yandan Basra ve Kûfe şehirleriyle Basra ve Kûfe dil mektepleri arasındaki rekabetin de Hammâd aleyhinde söylenenlerde payı vardır. Ayrıca aralarındaki bilgi ve kabiliyet farklılığını da gözden ırak tutmamak gerekir. Mufaddal güvenilir bir ravî iken Hammâd Arap dili ve bu dilin inceliklerinin yanı sıra şiir, edebî sanatlar ve şairler gibi konularda ondan çok daha üstündü. Ayrıca bilgi ve bibl. için bkz. "Hammâd er-Raviye", Tüccar, Zülfikar, *D/Â*, XV, 486-488 (Ç.N.).

¹¹⁰ Lahmîler (268-602), Arapların Kahtânîler koluna mensup olup Irak'ta hüküm süren Hristiyan hanedanının adıdır. Başkenti Hîre idi. Bizans'tan ve bazı Arap kabilelerinden gelebilecek tehlikelere karşı Sâsânîler için bir tampon devlet olarak onlara bağlıydılar. Kurucusu 'Amr b. 'Adî'nin oğlu İmru'u'l-Kays'ın

şiiirlerinin tahtalar üzerine kopyalanmasını¹¹² ve Hıra'daki Beyaz Sarayına gömülmesini emrettiğini söylediği varsayılır. Maceracı Muhtâr b. Ebî 'Ubeyd¹¹³ h. 65 yılında Kûfe'ye geldiğinde kendisine bu sarayda gömülü bir hazine olduğu söylenir; burayı kazar ve bu şiir külliyyatı gün ışığına çıkarılır. Bu hikayenin gerçekten Hammâd'a uzandığını varsayarsak bunun amacı, kendisinin başkalarının bilmediği miktarda İslamiyet öncesi şiir ve nazım bildiği gerçeğini açıklamaktır. *el-Ağânî*'de kendisi hayasızlık ve sahtekarlıkla suçlanır¹¹⁴; çağdaşı

288-328 yılları arasındaki hükümdarlığı zamanında Hristiyanlığı kabul ederek Bizans ile ittifak yaptılar. Onun Suriye'de (Nemâre) keşfedilen mezarındaki 329 tarihli yazılar en eski Arap kitabelerindendir ve "bütün Arapların Kralı" İmru'u'l-Kays'ın Sâsânî ve Bizans Devletleri tarafından vekil olarak tanındığından bahsetmektedir. Lahmî kralları edip ve şairleri himayeleri altına almışlar ve birçok ünlü Câhiliye şairini saraylarına davet etmişlerdir. Meşhur Arap şairleri Nâbiğa ez-Zubyânî ve 'Âdî b. Zeyd ile ilişkileri sebebiyle diğerlerine göre hakkında daha fazla bilgi bulunan son Lahmî hükümdarı III. Nu'mân b. Munzir hem siyasî yönden güçlü bir hükümdardı hem de onun döneminde Hîre önemli bir kültür merkezi hâline gelmişti.

Nu'mân b. Munzir, kızının kendisine gönderilmesini isteyen Sâsânî kralına red cevabı verince Medâ'in'e çağrıldı; o da gitti. Burada önce hapsedildi sonra öldürüldü. Böylece Lahmî hanedanı sona ermiş oldu. Ayrıca bkz. "Lahmîler", Kapar, Mehmet Ali, *DİA*, XXVII, 54-55 (Ç.N.).

¹¹¹ Bkz. Rothstein, *Die Dynastie der Lakhmiden*, 1899.

¹¹² İbn Cinnî, *el-Hasâ'is*, Kahire, 1914, I, 393; yanlış biçimde *lunuc*'u "kâğıt destesi" olarak tercüme eder.

¹¹³ Muhtar b. Ebî Ubeyd b. Mes'ûd es-Sekafî (1-67/622-687), Tâiflidir. Hz. Ömer zamanında Medine'de, Hz. Ali zamanında ve sonrasında Irak'ta bulundu. Emevî karşıtlığı ile tanınır. Ayrıntılı bilgi için bkz. *el-'Alâm*, VII, 192 (Ç.N.).

¹¹⁴ *el-Ağânî*, V, 172, 1. baskı; 163, 2. baskı.

Mufaddal ed-Dabbî¹¹⁵, onun şiiri bir daha düzeltilemeyecek şekilde bozduğunu ilan eder¹¹⁶. Bir anekdotta o ve Mufaddal, Halife Mehdî'nin huzuruna çağrılır (bu olay Mehdî'nin halifeliğinden önce olmalıdır; çünkü Mehdî'nin halifeliği 158'de başlarken Hammâd 155'te ölmüştür) ve Zuheyr'in *terk eyle bunu* kelimeleriyle başlayan bir gazelini açıklamaları istenir. Mufaddal elinden geldiğince bu işin güçlüğüne açıklar; Hammâd ise bu gazelin bu mısra ile başlamadığını, bu mısradan önce üç mısra daha olduğunu söyler. Bir süre sonra yemin altında bu mısraların kendisi tarafından uydurulduğunu itiraf eder. Ama bu mısralar bizim baskılarımıza girmiştir¹¹⁷. Kûfe'nin râvîleri, Hammâd tarafından vali Hâlid el-Kasrî¹¹⁸'yi

¹¹⁵ Mufaddal b. Muhammed b. Ya'lâ b. 'Âmir b. Sâlim b. er-Rammâl ed-Dabbî (öl. 178/794), Kûfeli Arap dilcisi. Abbâsî Halifesi Mansûr'a karşı bir isyana katıldı, isyan bastırıldı, ed-Dabbî hapse atıldı; sonra Halife tarafından affedildi ve oğlu müstakbel Halife Mehdî'ye mürebbiye olarak tayin edildi. ed-Dabbî onunla beraber Horasan'da sonra da Kûfe'de bulundu. Hammâd gibi "Râviye" unvanını almış ve Câhiliye dönemi şiiri konusunda yetkili sayılmıştır. Hammâd, kendi yazdıklarını Câhiliye şairlerine isnat etmekle eleştirildiği hâlde Mufaddal ed-Dabbî böyle bir şey yapmadığı gibi Hammâd'ın yaptıklarının farkındadır ve onun yaptıklarını ciddî biçimde eleştirmiştir. Bir çok eseri arasında en önemlisi olan ve Mehdî için topladığı şiirlerin yer aldığı el-Mufaddaliyât, eski Arap şiiri için kıymetli bir antoloji kabul edilmektedir. Bilgi ve bibl. için bkz. Lichtenstadter, İlse, "Mufaddal", *IA*, VIII, 445-446 (Ç.N.).

¹¹⁶ *el-Ağânî*, V, 172.

¹¹⁷ *PAO*, 540; Ahlwardt, s. 81 vd.

¹¹⁸ Ebû Yezîd (Ebu'l-Kâsım, Ebu'l-Heysem) Hâlid b. 'Abdillâh b. Yezid b. Esed b. Kurz el-Becelî el-Kasrî (ö. 126/743). Emevîlerin Mekke ve Irak valilerindendir. Önce Mekke valiliğine atandı. Kâbe'nin tavafı sırasında saf teşkil edilmesini ve kadın ve erkeklerin ayrı gruplar halinde tavaf etmelerini sağladı. Safâ ve Merve arasını kandillerle aydınlattı. Şehre kurşun borularla su

eğlendirmek üzere yazıldığı ve daha önceki şairlere atfedildiği bilinen şiirlerin sahih olduğunu savunmuşlardır¹¹⁹. en-Nahhâs¹²⁰’ın (öl. h. 331) râvisine nispetle Yâkût¹²¹ tarafından, yedi *Mu'allaka*’nın bu Hammâd tarafından derlendiği ifade edilmiştir; insan bunların keşfinin çok daha saygı değer biri tarafından yapılmış olmasını ister. Erken şiir konusundaki başka bir otorite olan Cannâd¹²², Hammâd gibi çok şiir nakletmiş ama çok az bilgisi olan biriydi.

Hammâd gibi erken dönem şiirlerini derleyenler genellikle, sahtekârlık hususundaki vicdanî çekinceleri az olan kişilerdi. Hammâd ve Cannâd’ın çağdaşı olan Barzah’a,

getirdi. Azledildikten bir müddet sonra 15 yıl sürecek Irak valiliğine atandı; onun yönetiminde Irak en huzurlu ve müreffeh dönemlerinden birini yaşadıysa da Rum asıllı bir Hristiyan olan annesi için Kûfe’de kilise yaptırması, Yahudilerin sinagog yapmasına izin vermesi, Zerdüş memurlar istihdam etmesi gibi nedenlerle ağır eleştirilere maruz kaldı; zındıklıkla itham edildi. Bu olaylar üzerine 738’de valilikten azledildi, Şam’da ikamet ederken vali Yûsuf b. ‘Umer tarafından bacakları kırılarak işkenceyle öldürüldü. Ayrıca bilgi ve bibl. için bkz. “Halid b. Abdullah el-Kasrî”, Özaydın, Abdülkerim, *DİA*, XV, 281-282 (Ç.N.).

¹¹⁹ *el-Ağânî*, XIII, 4, son.

¹²⁰ Ahmed b. Muhammed İsmâ’îl el-Murâdî Ebû Ca’fer en-Nahhâs (öl. 338/950) Mısırlı müfessir ve edebiyat bilginidir. *l’râbu’l-Kur’ân*, *Tefsîru’l-Kur’ân*, *Me’ânî’l-Kur’ân* ve *Şerhu’l-Mu’allakati’s-Seb’* adlı eserleri vardır. Bkz. *el-A’lâm*, I, 208 (Ç.N.).

¹²¹ Yâkût b. ‘Abdillâh er-Rûmî el-Hamavî (574-626/1178-1229), bu çalışmada sık sık gönderme yapılan *Mu’cemu’l-Udebâ’* (*Irşâdu’l-Erîb ilâ Ma’rifeti’l-Edîb*) adlı edebî ve bibliyografik eser ile *Mu’cemu’l-Buldân* adlı coğrafî ve edebî iki önemli ansiklopedik eserin müellifidir. Bilgi ve bibl. için bkz. *el-A’lâm*, VIII, 131 (Ç.N.).

¹²² *Irşâd*, II, 426, 3.

İmru'u'l Kays'a atfedilen şiirleri kime istinaden naklettiği sorulduğunda kendi otoritesine dayandığını söylemiştir; bunu yeterli görüyordu¹²³.

Hammâd'dan bir süre sonra ölüm tarihi yaklaşık 180 olan ve en güzide râvîlerinin hocası olan Halef el-Ahmer¹²⁴ gelir. Onun da kötü bir ünü vardı. İbni Hallikân'ın Ebû Zeyd'e dayanarak verdiği bir hikayede Halef el-Ahmer, Kûfe'de eski şiirler diye kendi uydurduğu şiirleri yaydığını itiraf eder; hastalanınca suçunu Kûfelilere itiraf eder; ama başka birçokları gibi o da "dolandırıcılık etmeyi" "dolandırıcılığı ortaya çıkartmaktan" daha kolay bulur. Onun çağdaşı olan ve bir râvî olarak büyük bir isim yapmış olan Ebû 'Amr b. el-'Alâ¹²⁵ (öl.

¹²³ *Irşâd*, II, 366, 18.

¹²⁴ Ebû Muhriz (Ebû Muhammed) Halef el-Ahmer b. Hayân b. Muhriz el-Eş'arî el-Basrî (115-180/733-796). Basra'da doğdu ve büyüdü. Hammâd er-Râviye'nin öğrencisi el-Esma'î'nin hocasıdır. Eski şiirin türlerini, üslup ve muhtevasını bilme, bir şiirin kime ait olduğunu belirleme, pek az kullanılan kelimeleri bilme gibi hususlarda Câhiliye dönemindeki Nâbiğa ez-Zubyânî gibi zamanının en büyük otoritesi kabul edilmiştir. Aynı zamanda usta bir şair olan Halef el-Ahmer Câhiliye tarzında şiir söylemede de başarılıydı. Örneğin İmru'u'l-kays ve Nâbiğa ez-Zubyânî ve diğer bazı şairlerin şiirlerini fark edilmeyecek derecede uydurduğu, bunları başta Hammâd er-Râviye olmak üzere etrafına yaydığına dair rivayetlerle birlikte, hayatının sonlarına doğru yaptıklarına pişman olduğuna dair rivayetler vardır. Ayrıca bilgi ve bibl. için bkz. "Halef el-Ahmer", Durmuş, İsmail, *DİA*, XV, 234-236 (Ç.N.).

¹²⁵ Ebû 'Amr Zebbân b. el-'Alâ b. 'Ammâr el-Mâzinî el-Basrî (ö. 154/771). Yedi kıraat imamından biridir. Ayrıca Arap dili ve edebiyatı konusunda da çok önemli bir bilgin olarak kabul edilmektedir. Onun bu alanlardaki önemi, çalışmalarını Câhiliye dönemi üzerinde yoğunlaştırmasından ve derlediği bütün şiir ve haberleri bu dönemi idrak etmiş Araplara dayandırmasından

154). el-A'şâ'nın bir şiirine kendi mısrasını eklediğini itiraf etmiştir¹²⁶; insan başka mısralar ekleyip ekmediğini merak ediyor. Halef'in bir öğrencisi olan ve erken dönem şiirlerini içeren en ünlü külliyâtlardan birini hazırlayan el-Esma'î¹²⁷, Medine'de bulunduğunu ve sağlam bir şiir bile göremediğini belirtir; bozulmamış şiirler taklit imiş¹²⁸. Öte yandan kendisi de bu konuda çok fazla eleştirel değildir. Kaysân'ın, Bedevîlere gittiği ve onların nakillerini dinlediği kaydedilir. Bunları kendi tabletler üzerine alır ve değiştirilmiş şekliyle defterlerine aktarırdı; daha sonra hafızaya geçirmeden önce yeniden

kaynaklanmaktadır. Bir rivayete göre, dili fasih Araplardan derleyerek meydana getirdiği bir oda dolusu kitabını, kendini tamamıyla ibadete verdiği bir dönemde yakmıştır. Yaptığının yanlış olduğunu anlayınca yeniden ilme dönerek ezberinde kalanları talebelerine aktarmaya çalışmıştır. Ayrıca bilgi ve bibl. için bkz. "Ebu Amr b. el-Ala", Altıkulaç, Tayyar, *D/Â*, X, 94-96 (Ç.N.).

¹²⁶ *el-Ağânî*, III, 23.

¹²⁷ Ebû Sa'îd Abdulmelik b. Kurayb el-Esma'î el-Bâhilî (ö. 216/831). Basra'da doğdu ve orada vefat etti. Basra dil okulunun en önemli temsilcilerinden ders aldı. Şâfiî'nin de talebesi oldu. Kendisi de çok sayıda öğrenci yetiştirdi. Bir çok Arap şairinin şiirleri onun sayesinde günümüze ulaşmıştır. Hârûn Reşid zamanında Bağdat'a gitti ve halifenin yakın ilgisini gördü. Zengin olmasına rağmen sade bir hayat yaşamış ve bu konuyla ilgili hadisler rivayet etmiştir. Hadis otoriteleri onu güvenilir bulmaktadırlar.

Arap dil ve lugat alimleri şiir, dil ve lugat konularındaki bilgilerinin büyük bir kısmını el-Esma'î'ye borçludurlar. Çoğunluğu Câhiliye devri şairlerinin şiirleri olmak üzere bir çok şairin şiirlerinden derlenen bir antoloji mahiyetindeki el-Esma'îyyât onun yirmiye yakın eserleri arasında önemli bir yere sahiptir. Ayrıca bilgi ve bibl. için bkz. "Asmaî", Tülücü, Süleyman, *D/Â*, III, 499-500 (Ç.N.).

¹²⁸ *Irşâd*, VI, 110.

değiştirir ve başkalarına aktarmadan önce bir kez daha değiştirirdi. Açıktır ki orijinalden geriye pek bir şey kalmazdı; ama el-Esma'î onu iyi bir otorite olarak görmektedir¹²⁹.

Büyük bir derleyici olan Ebû Amr eş-Şeybânî'nin¹³⁰ (öl. 205) sadece birkaç libre¹³¹ ağırlıkta kitap içeren bir sandığa sahip olduğu görülmüştür; kendisine bunun az olup olmadığı sorulduğunda sahih bir külliyyât için bunların çok fazla olduğunu söylemiştir¹³². Ama bu küçük külliyyât bile taklit materyalden arî değildir; *el-Ağânî*'nin yazarı, onun eserinden görünüşte İslâmiyet öncesi bir şaire ait olan uzun bir gazel aktarır ve bunun açık biçimde İslâmî dönem uydurması olduğunu söyler¹³³.

Bu güzide râvîlerin birbirleri hakkındaki kanaatlerinin çoğunlukla pek iyi olmadığını da eklemek lazımdır. İbnu'l-A'râbî¹³⁴, ne el-Esma'î'ye ne de Ebû 'Ubeyde¹³⁵'ye iyi gözle

¹²⁹ *Irşâd*, VI, 215.

¹³⁰ Ebû 'Amr İshak b. Mirâr eş-Şeybânî (ö. 213/828). Kûfe'de doğup orada yetişti. Kûfe dil okulunun ileri gelen isimlerinden biridir. Nahiv bilgisini Ebû 'Amr b. el-'Alâ'dan, şiir bilgisini Mufaddal ed-Dabbî'den edindi. Kendisi nebîz (bir çeşit şarap) içtiğinden dolayı bazı sahte şiirleri otantikmiş gibi rivayet etmekle itham edilmişse de kaynaklar onun dindar, güvenilir, duyduklarını tespit ve rivayette dürüst davranan bir alim ve râvî olduğunda görüş birliğindedir. Günümüze ulaşan tek eseri olan *Kitâbu'l-Cîm* Arap dilinin ilk sistematik sözlüğüdür. Ayrıca bilgi ve bibl. için bkz. "Ebu Amr eş-Şeybânî", Kılıç, Hulûsi, *DİA*, X, 98-99 (Ç.N.).

¹³¹ 1 Libre = 454 gram (Ç.N.)

¹³² *Irşâd*, II, 236, 5 (Ç.N.).

¹³³ *el-Ağânî*, XIII, 4.

¹³⁴ Ebû Abdillâh Muhammed b. Ziyâd el-Kûfî (50-231/767-846). Kûfe'de doğdu. İbnu'l-A'râbî lâkabıdır. Babasının küçük yaşta vefatından sonra Arap olmayan annesiyle evlenen meşhur râvî Mufaddal ed-Dabbî'nin himayesinde büyüdü. Başta babası olmak üzere İbnu'l-Kelbî, el-Kisâ'î, Ebû Zeyd el-Ensârî gibi

bakar¹³⁶, onlar da muhtemelen bu iltifatı iade etmişlerdir ve kesinlikle birbirleri hakkında aynı şekilde düşünmüşlerdir.

Üçüncü yüzyılın standardı, ikinci yüzyılınkinden daha iyi değildir. Bu dönemin bir râvîsi olan ve adına en sıcak methiyeler düzülen Muberred¹³⁷ hakkında iki hikâye vardır.

bilginlerden ders aldı. Câhiz, Şa'leb, İbnu's-Sikkî ve Belâzûrî onun öğrencilerinden bazılarıdır. Kûfe ekolünün önde gelenlerindendir. Kaynaklara göre dürüst, dindar, topal ve şaşı idi. Halifeler ve devlet erkânı arasında yüksek bir itibara sahipti. Ayrıca bkz. "İbnü'l-A'râbî, Ebu Abdullah", Durmuş, İsmail, *D/A*, XX, 487-488 (Ç.N.).

- 135 Ebû 'Ubeyd el-Kâsım b. Selâm el-Miskîn el-Herevî (154-224/771-838). Herat'ta doğdu. Babası Bizans asıllı olup Ezd Kabilesinden birinin azatlısıydı. İlk öğrenimine Herat'ta başlayıp daha sonra Basra ve Kûfe'de fıkıh, hadis, tefsir ve dil bilginlerinin derslerine devam etti. Merv, Samerrâ ve Bağdat'ta bulundu ve dersler verdi. İmam Şâfi'î'den fıkıh okudu. Ahmed b. Hanbel'in sohbetlerinde bulundu. el-Kisâ'î, İbnu'l-Kelbî, el-Ferrâ' ve el-Esma'î onun hocalarından bazılarıdır. Ahmed b. Hanbel, Ebû Hatim es-Sicistânî, Buhârî, Tirmizî ve Belâzûrî ise öğrencilerinden bazılarıdır. 18 yıl Tarsus kadılığı yaptı. Buradan Mısır ve Şam'a gitti, sonra Bağdat'a döndü. Ardından gittiği Hac ziyaretini esnasında rüyasında Hz. Peygamberi görünce geri dönmedi; Mekke'de kaldı ve burada vefat etti. Hadis, fıkıh, dil, edebiyat ve tarih ilimlerinde devrinin önde gelen, güvenilir simalarındandır. İbnu'n-Nedîm onun yirmi kadar eserini saymaktadır. Ayrıca bkz. "Ebû Ubeyd", Tüccar, Zülfikar, *D/A*, X, 244-246 (Ç.N.).

136 *Irşâd*, VII, 5, 13.

137 Muhammed b. Yezîd b. 'Abdilekber el-Ezdî el-Muberred (210-286/826-899) Basra'da doğdu, Bağdat'ta öldü. Edebiyat ve rivâyet konusunda devrinin Bağdat'taki en önemli sîmâlarından biridir. Çeşitli kitap ve şerhlerinin yanı sıra en önemli eseri ansiklopedik mahiyette bir eser olan *el-Kâmil*'dir. Bilgi ve bibl. için bkz. *el-A'lâm*, IV, 220 (Ç.N.).

Muberred seçkin bir zâtı ziyaret eder; bu zât kendisine hadisteki bir kelimenin anlamını sorar. Kelimenin anlamını bilmeyen Muberred bir tahmin yapar; bunun üzerine o zât hangi otoriteye dayanarak bunu söylediğini sorar. Muberred tereddüt etmeden kanıt olarak "şairin şiirini" beyân eder. Daha sonra bilgili başka bir ziyaretçi gelir; ona da aynı soru sorulur. Yanıtı bilen bu ziyaretçi kelimenin doğru anlamını söyler. Büyük adam Muberred'in şiirini söylediği zaman Muberred bunu hemen orada uydurduğunu itiraf etmek zorunda kalır¹³⁸. Başka bir olayda da Muberred'in kanıt beyitlerinden kuşku duyan bazı kişiler bir kelime uydurur ve Muberred'e anlamını sorarlar. Muberred tereddüt etmeksizin kelimenin *pamuk* anlamına geldiğini söyler ve hemen kanıtlamak için bir şiir aktarır. Yanıtları doğru olmasa bile Muberred'in performansı soruyu soranların takdirini kazanır¹³⁹.

Bu gerçeklere uygun olarak, son derece önemli şiir külliyatları hakkında zaman zaman son derece çelişkili bilgiler alırsız. Elimizde Huzeyl kabilesinin şairlerinin eserlerinin bir külliyâtı var ve bu kabile tüm kabilelerin en şairânesi olarak bilinir¹⁴⁰; İslâmiyet'in dördüncü yüzyılında yaşayan gramerci Ahmed b. Fâris bu kabileyi yurtlarında ziyaret etmiş ve bu şairlerden herhangi birinin adını bilen hiçbir kabile üyesi bulamamıştır; kabile üyeleri arasından bir miktar şiir beğenisine sahip olanlar en çok kendi kabileleriyle ilgisi olmayan sıradan mısralar nakledebilmiştir¹⁴¹. Külliyât derleyicisi olan meşhur Sikkari bir yüzyıl önce yaşamıştır. Bu derlemenin, kabileyi gazellerin daha fazla tetkikine yöneltmiş olması gerektiği düşünülebilir, ama öyle görünüyor ki ters etki yapmış. Daha önceki dönemde, şairlerin adları bilinse de, gazellerin

¹³⁸ *Irşâd*, I, 126.

¹³⁹ *Irşâd*, VII, 138.

¹⁴⁰ *el-Muzhir*, II, 242.

¹⁴¹ *Irşâd*, II, 8, 5.

atfedilmesi konusunda daha fazla belirsizlik söz konusuydu¹⁴². Çok sayıda şiir, Benû 'Âmir kabilesinden Mecnûn¹⁴³ olarak bilinen bir şaire atfedilmişti. Bir râvî, büyük bir gayret sergileyerek bu kabiledaki her aileye danışmış ancak bu şairi duyan hiç kimseyi bulamamıştır¹⁴⁴. Buna rağmen, her nasılsa bu şairin adını ya da adlarını bulmak ve hatta şeceresini onuncu kuşağa kadar götürmek ve son derece uzun konuşmalar da dahil olmak üzere muazzam miktarda biyografik ayrıntı keşfetmek mümkün olabilmisti. Yalancıların ikisinin adı bu durumda kaydedilmiştir¹⁴⁵.

Bazı hâllerde sadece sahtekârların adları değil, aynı zamanda bunların uydurdukları eserlerin adları da bize söylenir. Yezîd b. Mufarriğ¹⁴⁶, Himyerî kralı Tubba''ın hikâyesi ve ona atfedilen şiirlerin uydurucusudur¹⁴⁷. Klâsik Arapçadaki belki de en eski nesir eser olan İbni İshâk¹⁴⁸'in *Siyer*'ine alınan şiirler

¹⁴² *el-Ağânî*, XX, 19, 3, vd.

¹⁴³ Mecnûn, 70/689 civarlarında öldüğü ve adının Kays b. Mulevvah el-'Âmirî olduğu kabul edilen şairin adıdır. Leylâ'ya duyduğu aşk yüzünden aklını yitirmesi sebebiyle kendisine takılan bu lâkap sonraları isminin yerini almıştır. Ayrıca bkz., "Leyla ve Mecnûn", Durmuş, İsmail, *DİA*, XXVII, 159-162 (Ç.N.).

¹⁴⁴ *el-Ağânî*, I, 161, 10.

¹⁴⁵ *A.g.e.*, I, 170.

¹⁴⁶ Yezîd b. Ziyâd b. Rabî'a el-Mufarriğ el-Himyerî (öl. 69/688), Hicazlı olup, Basra'da yaşamıştır. Şam'da da bulunmuştur. Medhiyeleri ve hicviyeleri vardır. Hk. Bilgi ve bibl. için bkz. *el-'Alâm*, VIII, 183 (Ç.N.).

¹⁴⁷ *el-Ağânî*, XVII, 52.

¹⁴⁸ Ebû 'Abdillâh Muhammed b. İshâk b. Yesâr b. Hiyâr el-Muttalibî el-Kureşî el-Medenî (ölm. 80-151/699-768), Medine'de doğdu. Bazı oryantalistler, büyük dedesinin Hristiyan olması sebebiyle onun İncil'i ve Süryanice'yi bildiğini ileri sürseler de, İncil ve Tevrat'ı Medine'de okuduğu, Süryanice'yi ise sonradan gittiği Mısır'da öğrendiği daha makbul bir görüştür. Mısır, Kûfe, Hîre,

ismarlama şiirlerdi¹⁴⁹; bazı durumlarda İbn Hişâm¹⁵⁰ bunların düzmece olduğunu fark eder; ama bunların herhangi birinin sahih olduğunu varsaymak için hemen hemen hiçbir neden yoktur. Şair Nusayb şiir kariyerine, Damra b. Bekr b. 'Abd,

Rey, Horasan ve Bağdat'a gitti. Babası ve amcaları başta olmak üzere bir çok şahsiyetten hadis, siyer, meğâzî, siyer, eyyâmü'l-'Arab ve ensâb bilgileri aldı. Çoğu sahabe çocuğu olan 100 kadar Medineli râviden hadis almıştır. Siyer ve meğâzideki en büyük otoritelerdendir. *Kitâbu'l-Meğâzî (Sîretu İbni İshâk)* adlı eseri, henüz hayatıyken şöhet bulmuştur. Bu eser günümüze İbn Hişâm'ın *es-Sîretu'n-Nebeviyye*'siyle ulaşmıştır. Buhârî, Müslim, Ebû Dâvûd, Tirmizî, Nesâ'î, İbn Mâce ve Ahmed b. Hanbel ondan hadis rivayet etmişlerdir. Bilgi ve bibl. için ayrıca bkz. Fayda, Mustafa, "İbn İshak", *DİA*, XX, 93-96 (Ç.N.).

149

İrşâd, VI, 40, 1.

150

Ebû Muhammed Cemâluddîn Abdulmelik b. Hişâm b. Eyyûb el-Himyerî el-Me'âfirî el-Basrî el-Misrî (ö. 218/833). Basra'da doğdu ve yetişti, Mısır'a gitti, Fustat'ta vefat etti. Hocası olan Ziyâd b. el-Bekkâ'î ile görüşmek için Basra ve Bağdat'a gitmiş olabileceği düşünülüyor. Mısır'da İmâm Şâfi'î ile dil, şiir ve ensab konusunda görüştü; İmâm Şâfi'î de onu beğendiğini belirtir. İbn Hişâm, İbn İshâk'ın *Sîretu İbni İshâk* adlı meşhur eserini hocasından rivayetle yer yer kısaltarak ve bazı ilavelerde bulunmak suretiyle yeniden ele almıştır. Kitap zamanla *Sîretu İbni Hişâm* şeklinde onun adıyla anılır olmuştur. Bu kitap Hz. Peygamberin hayatına dair en sağlam ve en iyi eser olarak kabul edilmiştir. İbn Hişâm, İbn İshâk'ı esas almakla birlikte onun aksine Kur'ân'da temas edilmeyen ve Hz. Peygamberle ilgisi olmayan konulara, tanınmamış şairlerin şiirlerine, nezaket dışı bazı ifadeler ve hocası Bekkâ'î'nin güvenilir bulmadığı rivayetlere itibar etmediğini söyler. Eserde bazı şiirlerin dilini ve veznini düzeltmiş bazılarının da nispet edilen şahıslara ait olmadığını zikretmiştir. *es-Sîretu'n-Nebeviyye (Sîretu İbni Hişâm)* Hz. Peygamberin hayatına dair tamamı zamanımıza gelen en eski kitaptır. Ayrıca bkz. Fayda, Mustafa, "İbn Hişâm", *DİA*, XX, 71-73 (Ç.N.).

Menât ve Huzâ'a kabilelerinin meşhurlarına atfettiği şiirler yazarak başlamıştır. Bu şiirler bu kabilelerin önde gelenlerinin takdirini kazandığında Nusayb şiir yeteneğinden emin hâle gelmiştir¹⁵¹. Kuşkusuz bu deney bilimsel bir zihniyeti göstermektedir; ama eğer kabile liderlerinin takdiri hakikî idiyse büyük ihtimalle bu şiirler, antik ozanların yapıtı olarak aziz tutulmuş olmalıdır; bu liderlere gerçeği söylemeye Nusayb'in gücü yetmeyecektir. Benzer şekilde karşı-Halife 'Abdullâh'ın kardeşi olan şair Ca'fer b. ez-Zubeyr'in, kendi şiirlerini 'Umer b. Ebî Rabî'a'¹⁵², ya atfettiği ve dolayısıyla bu şiirlerin 'Umer b. Ebî Rabî'a'nın divanına konduğu söylenir¹⁵³.

Halifelerin ve bazı kişilerin taklitçileri teşvik ettiğini de eklemek lazımdır. Mufaddal ve Hammâd, Halîfe Mehdî huzurunda yukarıda anlatıldığı şekilde davrandıklarında Mufaddal daha büyük bir ödül alır; ama sahtekârlık yapıp yalan söyleyen Hammâd'a da ödeme yapılır. Hârûn er-Reşid, el-Esved b. Ya'fur'un bir gazelini okuyabilecek olana 10,000 dirhem vaadinde bulunur; ilginçtir ki, Suriye, Arabistan ve Mezopotamya'dan tüm Arap kabile reisleri orada olmasına rağmen hiç kimse okuyamaz¹⁵⁴. Başka bir keresinde bir halifenin istediği bir gazeli okumak, hemen maaşın artırılmasına yol açmıştır¹⁵⁵.

Halife Mu'temed'in kardeşi ve ondan çok daha güçlü olan Muvaffak, vezirinden kendisine Yahudilerin şiirlerinden

¹⁵¹ *el-Ağânî*, I, 126.

¹⁵² 'Umer b. 'Abdillâh b. Ebî Rabî'a el-Mahzûmî el-Kuraşî (23-93/644-712). Hz. Ömer'in vefat ettiği gece doğduğu için onun ismi verildi. Kureyş'in ileri gelen şairlerindendi. Denizde boğularak öldü. Bilgi ve bibl. için bkz. *el-'Alâm*, V, 52 (Ç.N.).

¹⁵³ *el-Ağânî*, XIII, 102, 16.

¹⁵⁴ *el-Ağânî*, XI, 129, ortası.

¹⁵⁵ *el-Ağânî*, III, 4.

getirmesini ister; vezir Muberrred'e gider; ama Muberrred hiç Yahudi şiiri bilmediğini söyler. Daha sonra vezir Muberrred'in rakibi Sa'leb¹⁵⁶'e gider. Sa'leb elli yıldan beri Yahudi şiirleri topladığı için şanslıdır. Külliyyâtını verir, ödülünü alır.

Gazelleri tanıtanların kötü kaderleri yüzünden gazellerin uzunlukları farklıdır. *el-Ağânî*'nin yazarı Zu'l-İsba¹⁵⁷, in bir gazelini altı mısra hâlinde verir; şimdi ise bu gazel on iki mısraya çıkmıştır; daha sonra saygın bir râvînin kanaatine göre bu mısraların sadece üçünün hakikî olduğunu öğreniyoruz; en nihayetinde elimizde yedi mısra kalır¹⁵⁸.

Ayartılara rağmen bazı râvîlerin titiz ve hatta eleştirel olmuş olabilecekleri kabul edilebilir; kendileri uydurma yapmamışlar ve eski zamanların hakikî abideleri olduğuna inandıkları şeyleri külliyyatlarına kabul etmişlerdir. Ama yine bu uzmanların kaynakları nedir sorusuyla yüz yüze kalırız. Hz. Muhammed'in misyonu Arabistan'da muazzam bir olaydı; tarihte eşi benzeri görülmedik biçimde geçmişle bağların koparılmasını içeriyordu. Yarımada'nın her bölgesinden insanlar evleri terk ederek daha önce adını bile duymadıklara yerlere yerleşmişlerdi; yarımada'da İslam'ın doğuşuyla birlikte iç savaşlar görülmüştü.

¹⁵⁶ Ebu'l-'Abbâs Ahmed b. Yahyâ b. Zeyd b. Seyyâr eş-Şeybânî (öl. 200/815), nahiv bilgini. İlmî görüşleri açısından Kûfe dil ekolünün mensupları arasında sayılmakla beraber Bağdat'ta uzun yıllar kaldı. *el-Kisâ'î* ve *el-Ferrâ*'nın eserlerini inceledi; gramere dair çok sayıda eser yazdı. Ayrıca bkz. "Saleb", Paret, R., *IA*, 123-124 (Ç.N.).

¹⁵⁷ Hursân b. Hâris b. Mihras b. Sa'lebe el-'Advânî (öl. 22/600), Câhiliye dönemi şairlerindendir; cesareti ve bilgeliği ile tanınır. Ayak parmağını yılan ısırınca parmağını kesip attığı için Zu'l-İsba' lâkabını almıştır. Yüz yıldan fazla yaşadığı söylenmektedir. Ayrıca bkz. *el-'Alâm*, II, 173 (Ç.N.).

¹⁵⁸ *el-Ağânî*, III, 2, 4, 10.

İslâm'ın putperestliğe karşı takındığı tutum, hor gören bir hoşgörü değil, en şiddetli düşmanlıktı; hiçbir şekilde uzlaşmayı kabul etmiyordu. Eğer şairler putperestliğin sözcüleri idiyse İslâm'ın sona erdirdiği bir istisnaya ait olan kompozisyonları hafızalarında koruyan ve başkalarına aktaranlar kimlerdi? Bu güçlüğün bilincinin izlerini, Hammâd'ın öne sürdüğü söylenen çözümde bulabiliriz: şiirler, İslâmî hararet en yüksek noktasındayken gömülü durumdaydı ve İslâmî hararetin biraz soğumasıyla bunlar gün ışığına çıkmıştır. Şimdi üzerinde duracağımız diğer bir açıklama ise şairlerin, putperestliğin sözcüleri olmadığıdır. Şairler ismen olmasalar da, her açıdan Müslüman'dı.

Dikkatimizi dahilî kanıta çevirecek olursak bu şiirlerin en azından şaşkınlık uyandıracak bazı özellikleri vardır. Çoğu ulusun şairleri kendi dinleri konusunda hiçbir kuşkuyla yer bırakmazlar ve yazıtlarındaki Araplar da bu konuda aynı şekilde samimidirler. Bu yazıtların çoğunda bir ya da birkaç ilâhın adından ve bunlara yapılan tapınmayla ilgili konulardan bahsedilir. Marzubânî¹⁵⁹, 5000 sayfayı aşkın bir eserini İslâmiyet öncesi şairler, dinleri ve mezheplerine ayırır¹⁶⁰; elimizde bulunan gazellerinde dine yapılan temaslar son derece nadir olduğu için bu konulara ilişkin malzemelerin çok az olduğu düşünülebilir. Nitekim bir şair dininin, diğer insanların

¹⁵⁹ Muhammed b. 'İmrân b. Mûsâ b. 'Ubeydillâh el-Merzubânî (297-384/910-994), râvî, edip ve tarihçi. Horasan asıllı olup Bağdat'ta doğup orada yaşamış ve vefat etmiştir. Câhiliyye'den kendi dönemine kadarki şairlerin dil ve üsluplarını ele aldığı bir çok eseri arasında en bilinenleri, *el-Muvaşşah fî Me'âhizi'l-'Ulemâ'* 'ale's-Şu'arâ ile bu makalede kastedilen *Mu'cemu's-Şu'arâ* adlı eserleridir. Müellif eserlerinde, rivâyetleri araştırıp bunların bazılarını red bir kısmını da kabul etmek şeklinde bir yöntemi benimsemiştir. Bilgi ve bibl. için bkz. *el-'Alâm*, VI, 319 (Ç.N.).

¹⁶⁰ *el-Fihrist*.

diniyle aynı olduğunu söyler¹⁶¹, ama dininin ne olduğunu söylemez. Şiirlerde, yazıtların çoktanrılı atmosferi yoktur. Belki de Père Cheikho'ya bunların hepsinin Hristiyan olduğu şeklindeki kuramına sebep olan şey de budur; ama Cheikho'nun kuramı pek bir işe yaramaz. Bu sözde Hristiyanların bazıları kendilerini, öyle bir şekilde ifade ederler ki bu da kendilerinin başka topluma ait olduklarını açıkça gösterir; nitekim Cheikho'nun listesinde olan Kayslı A'sâ, ricacıların, aynen Hristiyanların putlarının evinin etrafında daire yapmaları gibi bazı hâmilere kapılarının etrafından daire yaptıklarından bahseder¹⁶²; bir putperestin ilâh üzerine yapılan yemininin örneklerinden bir tanesi de kendisine atfedilen bir beyit içerisindedir¹⁶³.

Nerede olurlarsa olsunlar Hristiyanların kutsal kitapları, dil ve düşünceleri büyük ölçüde İncil, Risâleler ve Mezmûrların değişlerinin etkisi altındadır. Şiirleri ise genelde ilâhî şeklindedir. Ama sözde İslâmiyet öncesi şiirinde, Hristiyan saraylarında neşvünemâ bulduğu söylenen şairler arasında bile Kitab-ı Mukaddes ve Hristiyan kurumlarına en ufak bir değinme yoktur. *el-Ağânî*'nin uzman yazarı, İslâmiyetin birinci yüzyılının sonlarına doğru çıkan bir şairin, İncil, Keşişler ve Akide üzerine yemin ettiği için Hristiyan olması gerektiğini söyler; haklı bir şekilde bu yeminlerin Hristiyan yemini olduğunu belirtir¹⁶⁴. İslâmiyet öncesi şairler her ne kadar sık sık yemin etse de bu yemin her zaman Allah üzerinedir; nitekim dîvânlarında bu yemin çok yaygın kullanılır. Hatta İslâmiyet öncesi dönemden olan 'Abîd b. el-Abras Kur'ân-ı Kerim'in diliyle "Allah'a yemin ederim, muhakkak ki Allah dilediğine

¹⁶¹ 'Amr b. Kamî'a, II, 9.

¹⁶² Sukkarî, *Comm. On Hutayah*, s. 38.

¹⁶³ *el-Ağânî*, XX, 139, 4 vd.

¹⁶⁴ Bir Müslüman Tevrat ve Kur'ân üzerine yemin eder, *A.g.e.*, XII, 72, 9.

karşı cömert, bağışlayıcı ve rahîmdir" der¹⁶⁵. Allah'ın fiilleri hakkındaki görüşleri hiçbir tektanrılının karşı çıkamayacağı türdendir; tüm ayrıntılarıyla Kur'ân-ı Kerim'in beyanlarını önceden tahmin eder. Allah "dünyayı açar ve kapatır"¹⁶⁶; hayır sahiplerini ödüllendirmesi¹⁶⁷ ve ayrı kalanları bir araya getirmek için O'na niyaz edilir¹⁶⁸; emirleri yerine getirilen O'dur¹⁶⁹; mahrum kadınlar O'nun şefkatini istirham ederler¹⁷⁰; kuyularda onun inayetine müracaat edilir¹⁷¹. Beddualar O'nun adına yapılır¹⁷². Allah'tan isteyen, insanlardan isteyen gibi geri çevrilmez¹⁷³. Allah'ın gözündeki suç, korktukları şeydir¹⁷⁴. Allah, kendisine başvurdukları şahittir¹⁷⁵. Başkalarından gizli tutulanları bilen O'dur¹⁷⁶. O'na, insanların Rabbi denir¹⁷⁷. Putperest bir şair şöyle demiştir: "Allah aşkına yolcu ne zaman öleceğini, Allah'ın ne yapmak üzere olduğunu bilir mi?"¹⁷⁸. Zaman zaman Kur'ân-ı Kerim'de olduğu üzere Allah yerine Rahmân kullanılır¹⁷⁹.

Bu İslamiyet öncesi şairlere yakıştırılabilecek tek din Muhammedîliktir. Bu şairler gördüğümüz üzere, hem tam bir monoteist oldukları gibi (çünkü Allah'ın yanı sıra başka bir

¹⁶⁵ *Dîvân*, 67, 1.

¹⁶⁶ *Zu'l-İsba'*, *el-Ağânî*. III, 9.

¹⁶⁷ *el-Ağânî*, XIII, 5.

¹⁶⁸ *A.g.e.*, 4.

¹⁶⁹ *Hâris*, *Muallakat*, 44.

¹⁷⁰ *el-Ağânî*, IV, 151, 6.

¹⁷¹ 'Abîd b. Abras, 19, 8

¹⁷² *A.g.e.*, 66, 12.

¹⁷³ *A.g.e.*, 8, 23.

¹⁷⁴ İbn Kuteybe, 44, 10.

¹⁷⁵ *el-Ağânî*, IV, 144, 15.

¹⁷⁶ 'Abîd b. el-Abras, 50, 17; *Haris*, *Mu'allakât*, 55.

¹⁷⁷ *el-Ağânî*, XI, 132, 6 vd.

¹⁷⁸ *el-Ağânî*, XIII, 7.

¹⁷⁹ *A.g.e.*, sona doğru.

ilahtan söz etmezler ve bu şekilde başka ilahlardan bahsedilmesi hoş görülmez¹⁸⁰) hem de Kuran-ı Kerim'in bildirdiğine göre vahiyden önce Arapların habersiz olduğu konular hakkında bilgi sahibidirler. Nitekim Hûd Suresi 49. âyette ne Hz. Muhammed'in ne de kavminin Hz. Nûh'un hikâyesinden haberdâr olduğu ifade edilir. Bu ifade, onu içeren, Arapların İncil'e dayalı şecerelerine herhangi bir değinme yapmayan, yazıtlardan yapacağımız çıkarıma da uygundur. Bununla birlikte, ortaya çıkış tarihi Cheikho tarafından m. 604 olarak verilen (bu tarih aynı zamanda ölüm tarihi olarak da verilir) Nâbiğa ez-Zubyânî¹⁸¹ hem Nûh'un hikâyesinden haberdardır, hem de hakkında Kuran-ı Kerim'in tek otorite olduğu yaşlı adam ile ilgili olarak bir şeyler bilmektedir. Şöyle der: *İhanet etmediğin bir sadakat buldum, ki Nûh da ihanet etmemişti*¹⁸². Burada Kuran-ı Kerim'in Hz. Nûh için kullandığı *emîn* lâkabına açık bir gönderme vardır (XXVI, 107). 284 sayfa uzunluğunda bir dîvânı olan şair 'Antara el-'Absî, görünüşe

¹⁸⁰ 'Abîd b. el-Abras, 13, 14.

¹⁸¹ Ebû Umâme Ziyâd b. Mu'âviye ez-Zebâb en-Nâbiğa ez-Zubyânî (öl. 604) en büyük dört büyük Arap şairinden biridir. Onun için 'Ukâz Panayırı'nda, içerisinde dönemin iddialı şairlerinin şiirlerini dinleyip değerlendireceği, deriden ve kırmızı renkli bir çadır kurulurdu. Rivâyetlere göre kendisi, Câhiliyye döneminin ileri gelen şairlerinden el-A'sâ, Hassân b. Sâbit ve el-Hansâ'yı dinlemiş ve değerlendirmelerde bulunmuştu. Kendisi Hîra krallarından Nu'mân b. el-Munzir'i methederek onun nedimlerinden olmuş ve önemli bir mevkiye ulaşmıştı. Sonraları, şairin düşmanları, onun ağzından kralı kötüleyen bir şiirle ikisinin arasını bozmuşlar ve şair de Şam'da Gassânîlere sığınmıştı. Bir müddet sonra kraldan özür ve merhamet dileyerek *l'tizârâtu'n-Nâbiğa* adıyla meşhur kasidelerle tekrar kralın affına nâil olup eski bağlarını kurmuştur. Bkz. *el-A'lâm*, III, 54-55 (Ç.N.).

¹⁸² PAO, 730, 4.

göre Hz. Muhammed'in ortaya çıkışından önce Kur'ân-ı Kerim'in vahiylerini ve İslâm'ın inceliklerini bilmektedir; m. 580 yılında ölen Fars kralı Enûşîrvân¹⁸³, a yaptığı bir hitapta, İslâmî bir terimi kullanarak kralı *Niyaz Edenlerin Kiblesi* olarak nitelendirir¹⁸⁴ ki aslında bunun bizi şaşırtmaması gerekir; çünkü el-Ağânî'ye göre İslâm öncesinde Medine'de *kiblesi* olan bir *mescid* vardı¹⁸⁵; bunlar normalde İslâm'ın getirdiği olgular olarak görülür. Yine aynı şair, namaza ilişkin kavramlar olan kıyâm, rükû ve secdeyi¹⁸⁶ bilmektedir ve hatta Makâm-ı İbrâhîm'i de bilmektedir ki, bunun Kâbe'yle bağlantısı kesinlikle İslâmî bir olgudur¹⁸⁷. Dahası Kur'ân-ı Kerim'de geçen *cahîm* ve *cehennem* kavramlarından¹⁸⁸ ve Kur'ân-ı Kerim'in Hesap Günü için kullandığı terimlerden¹⁸⁹ de haberdârdı. Büyük bir teveccühle Kur'ân-ı Kerim'in ifadelerini kullanır¹⁹⁰. O yüzden iyi bir Müslüman olduğundan kuşku duymak için hiçbir neden yoktur, sadece İslâmiyet ortaya çıkmadan önce yaşamıştır¹⁹¹.

İslâmiyet öncesi dönemdeki bu ozan Muhammedîliğini aşırı şekilde sergilemiş olabilir, ama başka bir çokları da bir takım ip uçları vermektedir. Kur'ân-ı Kerim'den anladığımıza

¹⁸³ Kisrâ Enûşîrvân I. Husrev b. Kubad (öl. 579), yaptığı askerî ve idarî reformlarla tanınan Sasânî Hükümdarı (531-579). Diğer din ve mezheplere müsamahakâr davrandığı gibi Yunanca ve Süryanice'den Farsça'ya ilmî kitapları tercüme ettirmiştir. Bilgi için ayrıca bkz. "Enûşîrvân", Tefazzüli, Ahmed, *D/Â*, XI, 255-256 (Ç.N.).

¹⁸⁴ Kahire baskısı, 254.

¹⁸⁵ *el-Ağânî*, XIII, 116, 12.

¹⁸⁶ Kahire baskısı, 101, 154.

¹⁸⁷ *A.g.e.*, 232.

¹⁸⁸ *A.g.e.*, 237, 204.

¹⁸⁹ *Kıyâmet*, 83, 247; *mahşer*, 127.

¹⁹⁰ *Cebbâr 'anîd*, 191, 206, 231.

¹⁹¹ *el-Ağânî*, IV, 128, 4. vd.

göre şu anki hayat (dünya) ile gelecekteki hayat (ahiret) arasındaki ayrım, Araplara Hz. Muhammed tarafından getirilmiştir; çünkü Hz. Muhammed'e karşı koyanlar, ölüm ötesi hayat (ahiret) düşüncesine hor bakıyorlar şeklinde gösterilmektedir. Dolayısıyla *dünya* ibaresinin ilk kez Kur'ân-ı Kerim'de kullanıldığını varsayabiliriz ki, bu ibare Kur'ân-ı Kerim'de zaman zaman yalnız geçmekle birlikte çoğunlukla "hayat" ile birlikte kullanılmaktadır. Dünyayı "daha yakın yaşam" olarak düşünen bir kimsenin kafasında daha uzak bir yaşam olmalıdır ki, bu doktrine Hz. Muhammed'in dinleyicileri başlangıçta küçümseyici bir şaşkınlıkla bakmışlardır. Ama İslâmiyet öncesinin şairleri bu ifadeye tamamen aşinâdırlar. Kur'ân-ı Kerim'in gelmesinden yıllar önce yaşayan 'Abîd b. el-Abras Kur'ân-ı Kerim'in diliyle "dünya malı"ndan¹⁹² bahseder ve İslâmiyet öncesinden başka bir şair olan Zu'l-İsba' ise Kur'ân-ı Kerim'den *dünya malını isteme* ibaresini alıntı yapar¹⁹³. 'Abîd b. el-Abras, İmru'u'l Kays'ın babasına serzenişte bulunurken Haşir gününe gönderme yapar¹⁹⁴ ve Muhammed'in Miras Hukukuna aşına olduğuna işaret eden bir ifade kullanılır¹⁹⁵. Zu'l-İsba' ise *sünnet* ile *farz* arasındaki farkı, yani Kur'ân metnini bilmektedir. "*ed-dunyâ*" ibaresi ayrıca Hicretten en az yirmi yıl önce m. 600 yılında öldüğü varsayılan Amr b. Kulsûm'¹⁹⁶un Mu'allaka'sında da kullanılır. Bu şairler

¹⁹² A. g. e., 80, 28.

¹⁹³ *el-Ağânî*, III, 9; Enfâl Suresi, 67.

¹⁹⁴ İbn Kuteybe, 37, 15.

¹⁹⁵ "Bir akraba" için *zû suhne*, Lyall.

¹⁹⁶ Ebu'l-Esved (Ebû 'Abbâd) 'Amr b. Kulsûm Mâlik (öl. 584 veya 600), Irak menşe'li Tağlib kabilesinden olup henüz 15 yaşındayken Şam, Irak ve Necid'i dolaştı. Cesaretinden dolayı *efteku min 'Amr b. Kulsûm* sözü darb-ı mesel hâline geldi. Hîre Hükümdarı 'Amr b. Hind'i onun öldürdüğü bilinmektedir; Bekr ve Tağlib kabileleri arasındaki bir anlaşmazlıkla ilgili olarak 'Amr b. Hind'i ziyaret eden 'Amr b. Kulsûm'un, bu münasebetle

ilahî gücün amansızlığını göstermek istediklerinde sık sık Kur'ân-ı Kerim'de geçen İrem, 'Âd ve Semûd kavimlerinin hikâyelerine gönderme yaparlar¹⁹⁷ ve bazıları 'Âd ile Semûd kavimlerini birbirlerine karıştırır¹⁹⁸; bunun tek açıklaması bu üç hikâyenin büyük ihtimalle alındığı yer olan Kur'ân-ı Kerim'de bu üç kavmin yan yana geçmesi olabilir. Kaside türünü bulan kişi olduğu düşünülen ve gördüğümüz üzere Hz. Peygamber'den tam bir yüzyıl önce ortaya çıkmış olan Muhelhil, Kur'ân-ı Kerim'den alıntılar yapma konusunda zamanından çok ileriydi. Bize *Kuleyb'in öldüğünü söylediler ve ben de dedim ki: Dünya mı bizle sallandı yoksa dünyanın kazıkları mı sallandı?*¹⁹⁹ Bu husus Nahl Suresi 15. âyette açıklanır: *Sizi sarsmaması için yeryüzünde kazıklar yarattı.* Başka bir sureden, bundan dağların kastedildiğini anlıyoruz (Nâzi'ât, 79/32). Benzer şekilde Ta'abbata Şarran²⁰⁰, Şanfara²⁰¹

inşad ettiği kasidesinde hükümdara Bekr kabilesine yakınlık göstermekten sakınmasını tehditkâr bir ifadeyle tavsiye etmesine kızan hükümdar kararını Bekr kabilesi lehine vermişti. Şair buradan kızgın bir şekilde ayrıldı. 'Amr b. Hind şaire haber göndererek annesi Leylâ'nın kendi annesini ziyaret etmesini istedi; hükümdarın amacı şairin annesini kendi annesine hizmet ettirerek 'Amr b. Kulsûm'un gururunu incitmektir. Leylâ da bunu yapmadı; çıkan münakaşaya karışan şair orada asılı duran bir kılıçla Hîre hükümdarının kafasını kesti. 150 yıl yaşadığı söylenen şairin mu'allakası folklorik bir değere sahiptir. Bilgi ve bibl. için bkz. "Amr b. Kulsûm", Çelebi, Muharrem, D/Â, III, 85-86 (Ç.N.).

197

el-Ağânî, XI, 61, 11; Amr b. Kamî'a, 64, 4.

198

Zuheyr, *Muallakat*, 32; Huzeyl, Kosegarten, 80.

199

PAO, 166, 6 vd.

200

Sâbit b. Câbir b. Sufyân el-Fehmî (öl. 80/540), Câhiliye dönemi şairlerindendir. Huzeyl kabilesi tarafından öldürüldükten sonra cesedi bir mağaraya atılmıştır. Bilgi ve bibl. için bkz. *el-'Alâm*, II, 97 (Ç.N.).

201

hakkındaki mersiyesinde Kur'ân-ı Kerim'den alıntılar yapar²⁰² es-Se'âlibî'ye göre tarih öncesi dönemden bir Fars kralı da aynı şeyi yapar²⁰³.

Kur'ân-ı Kerim'in bu kasidelerde bariz biçimde kullanılması zaman zaman Müslüman eleştirmenlerin de sabrını taşırır. Nitekim Lebîd²⁰⁴'e atfedilen ve Fîl hikâyesinin anlatıldığı ve aynen Kur'ân-ı Kerim'de anlatıldığı gibi yabancının yenilgisinin Allah'a atfedildiği bir şiirin sahilliği hakkında kuşkular olduğu söylenir²⁰⁵. el-Ağânî'nin yazarı, el-Hasin b. el-Humâm'ın aynı şekilde İslâmî döneme ait olduğunu ileri sürer²⁰⁶. Diğerleri daha az eleştireldir; İslâmiyet'in dördüncü yüzyılında yaşayan Mutahhir b. Tâhir, İslâmiyet öncesi dönemden olan Zeyd b. 'Amr b. Nufeyl²⁰⁷'in, Kur'ân-ı

²⁰¹ 'Amr b. Mâlik el-Ezdî (öl. 100/525), Lâmiyetu'l-'Arab adlı meşhur kasidenin yazarı olup Câhiliye dönemi şairlerindendir. Bilgi ve bibl. için bkz. *el-'Alâm*, V, 85 (Ç.N.).

²⁰² el-Mu'min, 18; *el-Ağânî*, XXI, 89.

²⁰³ *Histoire des Rois des Perses*, 47, 2.

²⁰⁴ Ebû 'Akîl Lebîd b. Rabî'a b. Mâlik b. Ca'fer el-'Âmirî el-Ca'ferî (öl. 40 veya 41/660 veya 661). Genç yaşta kabilesi adına Hîre hükümdarı Nu'mân b. Munzir'e gönderilen elçi heyeti içinde yer aldı. Hz. Peygamberin, kalplerini İslâm'a ısındırmak amacıyla zekât verdiği kimselerden olan Lebîd, kendisini İmru'u'l-Kays ve Tarafe'den sonra en büyük şair olarak görür. Müslüman olduktan sonra yazdığı şiirlerinde İslâm'ın ve Kur'ân'ın etkisiyle takvâ, Salih amel, ölüm, ahiret hazırlığı ve dünyanın faniliği gibi konuları işlediği görülmektedir. Ayrıca bilgi ve bibl. için bkz., "Lebîd b. Rebî'a", Tülûcû, Süleyman, XXVII, 121-122 (Ç.N.).

²⁰⁵ Lebîd, Brockelmann baskısı, s. XXXIV.

²⁰⁶ *el-Ağânî*, XII, 123.

²⁰⁷ Zeyd b. 'Amr b. Nufeyl el-Kureşî (öl. 606), Hz. Ömer'in amcası oğludur. İslâmî dönem öncesinde öldü. Putperestliği ve onların adına kesilen kurbanları sevmezdi. Suriye'ye, ora halkının ibadet tarzlarını öğrenmek amacıyla gitti; Hristiyanlık ve Yahudiliği

Kerim'in Hz. Mûsâ ve Hz. Hârûn'un Firavunla ilişkilerinin safi bir özeti olan bir dizi şiirde tektanrılık ikrar ettiğini ve *eslemtü vechî* ibaresinde kendisini Müslüman olarak ilan etmeye kadar gittiğini belirtir²⁰⁸. Hristiyanlardan, kendisi Hristiyan değilmiş gibi bahseden Umeyye b. Ebi's-Salt²⁰⁹, Hesap Günü için, putperest Arapların böyle bir günden tamamen haberdar oldukları varsaysak bile, ilk kez Kur'ân-ı Kerim'in kullandığı bir ibareyi kullanır²¹⁰. Şaire el-Hansâ²¹¹, tamamen Kur'ân-ı

inceledi ama kabul etmedi. Mekke'ye döndü ve Hz. İbrâhim'in tarzı üzere Allah'a ibadete devam etti. Kız çocukların diri diri gömülmesine karşı idi. Bu durumdaki bir kız çocuğunu duyduğunda hemen onun babasına gider, bedelini öder, kızı gömülmeğe kurtarır ve büyütürdü. Hz. Muhammed, Peygamber olmadan önce kendisiyle tanışmış ve onun bu özelliğinden dolayı hakkında şöyle demişti: "O, kıyamet günü tek başına bir millet olarak gönderilecek." (Ç.N.)

²⁰⁸ *Livre de la Création*, I, 75.

²⁰⁹ Umeyye b. 'Abdillâh Ebi's-Salt b. Ebî Rabî'a b. 'Avf es-Sakafî (öl. 5/626), Câhiliye döneminin bilge şairlerindendir. Suriye'ye kadar geldi ve eski kutsal kitapları inceledi. Şarap içmeyi ve puta tapmayı reddediyordu. İslâm'ın ortaya çıkışından haberdar oldu; Müslüman olmak için biraz beklemeyi yeğledi. Medine'ye hicret olduktan sonra kendisi Suriye'ye döndü. Daha sonra Müslüman olmaya niyetlenmişti. Bu arada Bedir Savaşı oldu; o yine Suriye'ye gitti. Bedir Savaşında teyzesinin oğlunun öldüğünü duyunca vazgeçti, ölünceye kadar Taif'te kaldı. Daha önce Araplarca kullanılmamış, bilinmeyen bazı ibareleri kullanırdı, ama Araplar itiraz etmezlerdi. Yazılarına "Bismike'llâhumme" diye başlayan ilk kişidir. Bilgi ve bibl. için bkz. *el-A'lâm*, II, 23 (Ç.N.).

²¹⁰ A.g.e., II, 145, *Yevmu't'tegâbun*, el-Hâkka, 69/9.

²¹¹ Ummu 'Amr Tumâdir bint 'Amr b. Haris b. eş-Şerîd (24-?/575-645), İslâm öncesinde varlıklı ve nüfuzlu bir ailede yetişti. Kardeşi Sahr'ın, kendisinin intikamını almak amacıyla savaşırken öldürülmesi üzerine söylediği mersiyeleriyle Arap edebiyatı

Kerim'e özgü bir terim olan *Zebânî* terimine aşinâdır²¹². Bir Hristiyan olan Hâtim et-Tâ'î²¹³, İslâmî bir nidâ olan *Allahu ekber* ile tanışıktır²¹⁴.

Hiz. Muhammed'in seleflerinin bulunabileceği oldukça muhtemeldir; kendisinden önce Orta Arabistan'da putperestlerin ibadetlerine karşı çıkan bir takım kimseler bulunmuş olabilir. Dahası Hristiyanlık da Arap yarımadasının bazı bölgelerinde tutunmuştur. Eğer İslamiyet öncesi şairler Hristiyanlar gibi yazmış, Hristiyanlığın öğretilerini kabul etmiş ve Hristiyanlık kurumlarıyla aşinâlık sergilemiş idiyse, o zaman gazellerinde birtakım sorunlarla ve bunların nakli

tarihinde büyük şöhrat kazanmıştır. İslâm dini ortaya çıkınca çocukları ve kabile mensupları ile beraber Müslüman oldu. Diğer Câhiliye adetlerini terk ettiyse de Hiz. Peygamber ve Hiz. Ömer'in uyarılarına rağmen kardeşi için ağıtlar yakmayı sürdürdü. Hiz. Ömer zamanında katıldığı Kâdisiyye Savaşında oğullarına, İslâm dini uğruna ölünceye kadar savaşmalarını tavsiye etmiş, bu savaşta dört oğlu da şehit olmuştur. *Hansâ'*, Arap edebiyatındaki kadın şairlerin en önde gelenlerinden kabul edilir. Bilgi ve bibl. için bkz. "Hansâ", Ergin, Ali Şakir, *D/Â*, XIV, 46-47 (Ç.N.).

²¹²

el-Ağânî, IV, 136, 7.

²¹³

Ebû Seffâne Hâtim b. 'Abdillâh b. Sa'd et-Tâ'î (öl. 578?), Tayy kabilesinden ve Câhiliye döneminin cömertliğiyle ünlü şairidir. Bu özelliği darbimesel hâline gelmiştir. Birisi cömertliğiyle övülürken "Hâtim'den daha cömert" denilmektedir. Gerek kendi şairlerinden gerekse klâsik kaynaklardan onun cömertlik, hoşgörü, tevâzu, sadakat, iffet ve vefakârlık gibi erdemlerle temâyüz etmiş biri olduğu, şarap içmeyi ve sefahati haram saydığı, Tayy kabilesi arasında yaygın olmasına rağmen Hristiyanlığı kabul etmediği ve atalarının dinine sadık kaldığı öğrenilmektedir. Hayatı ve menkıbeleri ile ilgili bilgi ve bibl. için bkz. "Hâtim et-Tâ'î", Tülücü, Süleyman, *D/Â*, XVI, 472-473 (Ç.N.).

²¹⁴

Schulthess baskısı, 51, 15.

sorunuyla karşı karşıya kalırdık ve sadece dinleri bunlardan biri olmazdı. Ama Muhammedîler gibi konuşmalarına, Hz. Muhammed'in takipçileri gibi katı tektanrılı olmalarına ve sadece tek bir kutsal kitaptan, sadece Kur'ân-ı Kerim'den bahsetmelerine bakacak olursak bu gazellerin sahihliğine inanmak çok güçtür. Neden yazıtlardaki Araplar düşüncelerinde çeşitli yerel tanrılara sahiplerken, aynı bölgenin şairleri Hz. Muhammed'in vahdaniyetini ilân ettiği Tanrı dışında başka bir ilâh bilmiyorlar? Yazıtların, şairlerin topluluklarından farklı topluluklardan çıktığını varsaysak bile o zaman Hz. Muhammed'in kendilerini "uyardığı" kişiler tek bir Tanrıya inanıyor ve Hesap Gününü bekliyorlarsa Hz. Muhammed'in misyonu anlamsız hale gelmez mi? Eğer yazıtları dikkate alacak olursak Kur'ân-ı Kerim'in polemiğinin haklı şekilde ifade edildiği kabul edilmelidir; Mekkelilerin ve komşularının kültleri, yazıtların ait olduğu bölgelerin kültleriyle aynı olmayabilir, ama çok benzer olduğu kesindir. Ama İslâmiyet öncesi şairlerin dinî konulardaki görüşleri, Kur'ân-ı Kerim'de öğretilenlere benzer ve hatta onlarla aynıdır.

İkinci bir dahilî kanıt olarak dil öne sürülebilir. Yer yer belli bir kabile ya da bölgeye ait olduğu söylenen kelime ya da yapıların kullanılması hariç bu şiirlerin tümü Kur'ân-ı Kerim'in diyalektinde yazılmıştır. Eğer İslâm'ın Arabistan kabilelerine kabul ettirilmesi, onun (İslâm'ın) Kur'ân'da doğruluğu tartışılmayan bir klâsiği ortaya koyduğu için, onların dillerini birleştirdiğini varsayarsak bir takım benzeşmeler ortaya çıkar; Roman istilâsı aynı şeyi İtalya, Galya ve İspanya'da yapmıştır. Ama İslâm'ın bu birleştirici unsurundan önce yazıtlarinkinden farklı olan ve tüm yarımada yayılmış ortak bir dilin varolduğunu varsaymak güçtür. Münferit kabileler ya da kabile gruplarında kolaylıkla fark edilebilecek gramer ve sözdağarı farklılıkları olacaktır. Père Cheikho'nun Külliyyâtı güney Arabistan'ın şairleriyle başlar; bu şairler Kur'ân-ı Kerim'in

diyalektinde yazarlar. Güney Arabistan'ın kendi içinde de yazıtlar çeşitli diyalektlerdedir ve bunların bazıları Hz. Peygamber'in zamanına yaklaşır; bunların yorumlanması çok zordur, çünkü klâsik Arapça'nın pek az yardımı dokunur. Bununla birlikte Müslüman arkeologların ortaya çıkardığı, söylediklerine göre Himyerî karakteriyle bir Hadramavt kralı tarafından yazılmış şiir, Kur'ân-ı Kerim'in diyalektindedir ve bu kral halkının bunu anlamasını beklemektedir²¹⁵. Bu hikayenin otoritesi, râvîlerin en önde gelenlerinden biri olan İbnu'l-Kelbi²¹⁶'dir. Habeş istilâsından önceki bir döneme ait olan bir Himyerîli, birkaç beyit yazıp mühürler, ama bu şiirler o zamana ya da daha sonraki bir zamana ait yazıtların diliyle değil, Kur'ân Arapça'sıyla yazılmıştır²¹⁷. Bu durumlarda şiirlerin uydurma ve bunların anlattığı olayların menkıbe niteliğinde olduğundan çok az kişi kuşku duyabilir. Ancak şunu da hatırlamak gerekir ki, bu İslâmiyet öncesi şiirlerin otoriteleri, Cheikho'nun Yemen şiirlerinin otoriteleriyle aynı derecede güvenilirdir ya da en az onlar kadar güvenilir ve yer yer eleştirilerde bulunan *el-Ağânî*'nin yazarı, bunları hiçbir kuşku duymadan ortaya çıkartmaktadır. Bunu yaparken de tamamen iyi niyetle yapar, aynen bazı Müslüman münakaşacıların, ikinci Mezmûr'daki bir kelime üzerindeki iki

²¹⁵ *el-Ağânî*, XI, 125, 4 vd.

²¹⁶ Ebu'l-Munzir Hişâm b. Muhammed b. Sâ'ib b. Bişr el-Kelbî el-Kûfî (120-204/738-819), Kûfe'de doğdu ve ilk bilgilerini orada, müfessir, soybilimci ve hadisçi olan babasından aldı. Sonra Bağdat'a gitti ve geniş bilgisi sayesinde Halife Mehdî Billâh'ın yanında kaldı; Kûfe'de öldü. Kaynaklarda, çoğu günümüze ulaşmamış 150 eserinden bahsedilmektedir. En önemli eseri, bir çok dile, bu arada Türkçe'ye de çevrilmiş olan ve Câhiliye dönemi putlarını anlatan tek denebilecek nitelikteki eser olan *Kitâbu'l-Esnâm*'dir. Bilgi ve bibl. için ayrıca bkz. "Kelbî, Hişâm b. Muhammed", Tûlûcû, Süleyman, *D/Â*, XXV, 204-205 (Ç.N.).

²¹⁷ *el-Ağânî*, XX, 8, 13.

noktanın yanlış okunmasının, Hristiyanlıkta Hz. İsa'nın İlah olduğu şeklindeki öğretiyeye yol açtığını iddia etmeleri gibi; onların iddiasına göre *nebiyyûn* kelimesi yanlış olarak *büneyye* şeklinde okunmuştur. Bu öğretinin, Arap alfabesinin icat edilmesinden yüzyıllar önce ortaya çıktığından ve Arap alfabesinin bulunmasının, fonetik noktaların icadından en az bir yüzyıl önce olduğunun farkında değillerdir. Klâsik Arapçayla yazılmış şiirlerin, Yemen'deki İslâmiyet öncesi ozanlara atfedilmesi de buna benzer bir yanıdır. Güney Arabistan'ın herhangi bir şaire sahip olduğu yönünde bir kanıt yoktur; ama böyle şairler olsa bile güney Arabistan diyalektlerinden birini kullanmış olmaları gerekir.

Bir grup örnekte kötü niyet konusundaki bu belirleyici kanıt ulaştıktan sonra diğer örneklerde neyi kabul edebileceğimizi bilmiyoruz. Kuzey Arabistan'da bulunan birkaç yazıt gerçekten de Kur'ân-ı Kerim'in diyalektindedir, ama diğerleri güneyde bulunanlarda olduğu üzere çok çeşitli diyalektler sergilemektedir. Burada da şu anki bilgilerimize göre şiir mevcut değildir. İslâm, Hicaz'da ortaya çıktığı için Müslümanların güneyden daha çok Arabistan'ın o bölgesinin tarihi hakkında bilgi sahibi olmaları beklenebilir; aslında güney hakkında daha fazla bilgi sahibidirler, çünkü yarımada için büyük önem taşıyan olaylar genellikle bu bölgede meydana gelmiştir. Ama güney Arabistan hakkındaki bilgileri o kadar belirsizdir ki güney Arabistan'ın muktedirlerine atfettikleri şiirler, epigrafik kanıtlara göre onlara ait olmadığını bildiğimiz bir dildedir. Râvîlerin derlemelerini yaptığı dönemde Kur'ân-ı Kerim'in dili, İslâm sayesinde güney Arabistan'ın klâsik dili haline gelmişti; ancak bu dilin, Kur'ân-ı Kerim gelmeden önce herhangi bir yerde edebî dil olarak kabul edildiğini varsaymak için hiçbir nedenimiz yoktur.

Eğer nesir halindeki belgelerle uğraşıyorsak bunların dilin bir aşamasından diğerine ya tercüme edildiği ya da en

azından kademeli bir şekilde dilin bir aşamasından diğerine kaydırıldığı varsayımına katılabiliriz; imlâdaki değişikliklerin iyi niyetle ve daha sonraki kullanıma uygun olarak yazılı eserlere kademeli olarak dahil edildiğini düşünebiliriz. Ama örüntüsünün bilinen diğer tarzlarından çok da karmaşık olduğu Arap şiirinde böyle bir muamele imkansızdır. Eserlerin yeni baştan düzenlenmesi gerekir. Gözleneceği üzere, İslâm'ı kabul edenlerin eski dinlerine sırtlarını dönmeleri gibi (ta ki, Kur'ân-ı Kerim bu konuda sonraki Müslümanlardan çok daha fazla şey bilir) benzer şekilde Arabistan'da eski dil ve diyalektlerine de sırtlarını çevirmişlerdir; dolayısıyla yazıtların anlaşılması konusunda yardım ancak iki yazardan alınabilir ki, bunları merhum Profesör Hartmann²¹⁸ haklı biçimde tuhaf olarak nitelendirmiştir. İslâmî fikirlerin görünüşte putperestlerin eserlerinde görülmesinin, sahteciliğin açık bir kanıtı olması gibi Kur'ân-ı Kerim'in klâsikleştirdiği diyalektin kullanılması da ciddi kuşku için zemin hazırlar.

Hicaz'ın dilinin Hîra'nın saray dili olması imkansız değildir, ama bu konuda "erken dönem şiirleri" dışındaki kanıtlar eksiktir; bu bölgeler arasında geniş çöller vardır. Yarımadanın tüm bölgelerinden aynı diyalektle şiirler çıkaran Müslümanlar, bu şairlerin birçoğunu ya da çoğunluğunu başka bir tanrının değil de, sadece Allah'ın tapınıcısı yapma pratikleriyle tutarlı hareket ediyor görünmektedir; bu Müslümanlar kendilerinin aşinâ olduğu olguyu, geçmiş zamanlara yansıtmaktadırlar. Bu şiirlerin coğrafyasıyla da buna benzer bir durum söz konusudur; bir Mu'allaka'nın yazarı olan 'Amr b. Kulsûm, Ba'albek, Şam ve Kâsirîn'de şarap içtiğini

²¹⁸ Martin Hartman (1851-1938). Çalışmalarında tarihî filolojiden ziyade Alman sömürge siyasetinin gereklerine uygun olarak güncel konulara yer veren Alman Şarkiyatçısı. Hayatı ve eserleri hk. bilgi ve bibl. için bkz. Görgün, Hilal, "Hartmann, Martin", *D/A*, XVI, 248-250 (Ç.N.).

söyler; istediği Enderîn şarabıdır. Bu yerlerden son ikisinin Halep'in yakınlarında olduğu söylenir. Kuşkusuz bu kişinin yaşadığı söylenen 150 yılda birçok yere yolculuk yapması mümkündür. Ama tüm bu yerlerin yanı sıra ve bu gazelin gösterdiği üzere Arabistan'ın bölgelerini ve kabilelerini bilmek okuyucuya, Arapların yaklaşık m. 500 yılında Münzevî Joshua'nın günlüklerinde tasvir edilen bir durumda olduğu zamandan daha çok İslâm imparatorluğunun Suriye ve Arabistan'ı içine aldığı bir zamanı hatırlatmaktadır.

Üçüncü kanıt ise gazellerin *içeriğinde* bulunabilir. Kur'ân-ı Kerim şairlerin her vadide dolaştıklarını söylediğine göre eğer şairler genelde erotik pasajlarla şiirlerine başlıyorsa ve eğer Kur'ân-ı Kerim, şairleri ancak yoldan sapanların izlediğini (kendilerinin de yoldan saptığına işaret eder bu) söylediğine göre, şairler daha sonra seyahatlerini ve bineklerini tasvir ediyorlarsa ve eğer Kur'ân-ı Kerim, yapmadıkları şeyleri söylediklerini ifade ettiğine göre, şairler genellikle gayri ahlâkî başarılarını tafsilatıyla anlatıyorsa en azından bu yeknesaklığı kaynağına kadar izleyebiliriz. Nitekim bu yüzden bazı eleştirmenler şiirlerde en önemli şeyin dil olduğunu, çünkü sürekli aynı şeyi tekrar ettiklerini ifade etmiştir²¹⁹. Ama eğer klişe biçim, Kuran-ı Kerim'den daha önce ise o zaman belli bazı onaylanan modellere kadar uzanmalıdır; bu yöndeki bir arayış gördüğümüz üzere bizi yeniden Hz. Âdem'e götürür. Bu gazellerin, atın ve devenin anatomisi ve belki de diğer hayvanların alışkanlıkları ile kayda değer bir aşinalık gösterdiği doğrudur; ama bunlar bildiğimiz üzere şairlerin yanı sıra gramerciler tarafından da incelenmiştir. Bir bedevî şairin gazeline, sevgilisinin harap olmuş meskenine ağıtla ya da onun hayaletini anlatarak başlamış olması ve sonra kendi çiftlik hayvanlarını tasvir ederek devam etmiş olması pekâlâ

²¹⁹ İbni Raşık, *el-'Umde*.

mümkündür; ama eserinin eğitime temel oluşturduğu ve koyduğu örneğin şiir sanatına talip olanlar tarafından izlenmesi gerektiği hiçbir klasiği tam bir keshilikle gösteremeyiz. Eğer böyle bir klâsik ya da klâsikler varılmış olsaydı mevcut fikirlerin itimada şâyan bir kaynağı olacakları için Kur'ân-ı Kerim'in polemiği bunları dikkate alırdı. Bunların yol göstericiliği kötü olarak damgalanabilir, ama bu insanların tetkik ettikleri kitaplara sahip oldukları yalanlanamazdı.

Bir takım vesilelerle yazılmış olduğu bilinen erken dönem şairlerine atfedilmiş başlıca gazeller, sadece şairlerin kendilerini ya da olsa olsa kabilelerini ilgilendiren kayıtlardır. Eşinden boşanmış ya da deve yağmalanmış ya da bir düşmanı öldürmüş bir Arap'ın bu konuda bir gazel yazmış olabileceği ihtimali inkar edilemez; bu eylemlere katılan birkaç kişinin her biri bu şekilde kendi deneyimini kaydetmiş olabilir. Ama Horace *neque Si chartoe sileant quod bene feceris mercedem tuleris*²²⁰ derken son derece haklıdır; bu kayıtlar kağıt ya da benzeri bir şey üzerinde olmalıdır, yoksa bunların korunma şansı yoktur. Râvîlerin naklettiği şey, bir diyalog, yani şairin şaire yanıt verdiği bir dizi şeklinde olduğu zaman hepsinin bir yalan olması ihtimali son derece yüksektir; çünkü rakip şairlerin birbirlerinin performanslarını korumak üzere adımlar atacağını düşünemeyiz; dolayısıyla üçüncü şahsın müdahalesi gereklidir. Öte yandan bunun tümünün tek bir zihinden çıktığını varsayacak olursak o zaman en azından elimizde basit ve kolaylıkla kıyaslanabilen bir şey kalır.

Yalan hipotezi ayrıca, şairlerle ilişkilendirilen anekdotların deneyimle geliştiği durumları da açıklar.

²²⁰ Anlamı: Eğer şiirler (kitaplar, yazılar), yaptığın iyi şeylere karşı sessiz kalmazlarsa karşılığını görürsün (Ç.N.).

Nâbiğatu'l-Ca'dî²²¹, el-'Accâc ve el-Ahtal²²², in katıldığı bir şiir yarışmasında doğaçlama söylenen bir dizi şiiri aktaran²²³ *el-Ağânî*'nin yazarı, en-Nâbiğâ'nın o zaman 220 yaşında olması gerektiğini hesaplar ve vardığı bu sonuçtan kendisinin tatmin olduğunu söyler. Başkaları ise onu 180 yaşında gösterir, ama büyük bir olasılıkla Hz. Peygamber'in zamanında 180. yaşdönümünü kutlamış olduğuna göre bu son derece ciddî bir tahfiftir. Öte yandan Homeros ile Hesiod²²⁴ arasındaki şiir yarışmasını okuduğumuzda kronoloji bizim için bir sorun teşkil etmez, çünkü tüm hikayenin hayal olduğunu biliriz. Ancak bunu iyi niyetle anlatan kişi aynı zamanda şairlerin tarihçesi için bizim temel otoritemiz olursa çok fazla kuşkucu olmayabiliriz.

²²¹ Kays b. 'Abdillâh b. 'Udes b. Rabî'a el-Ca'dî (öl. 50-670), hem Câhiliye hem de İslâmî dönemde yaşadı. 30 yıl şiir söylemeyip sonradan tekrar şiir söyleyince en-Nâbîga lakabını aldı. Hz. Peygamber ile görüşüp Müslüman oldu. Bilgi ve bibl. için bkz. *el-A'lâm*, V, 207 (Ç.N.).

²²² Ebû Mâlik Giyâs b. Gavs b. es-Salt el-Ahtal (öl. 20-92/641-710), Emevî devri Hristiyan şairlerinden Ferezdak ve Cerîr ile aralarındaki atışmalar (nekâ'iz) Arap edebiyatında çok ünlüdür. Ahtal, kasidelerinin derli toplu, üslubunun lirik, duygularının ince ve temiz oluşu bakımından eleştirmenlerce övülmüştür. Ahtal'ın şiirleri, yaşadığı çağın olaylarını işlemesi, siyasî tartışma ve çekişmeleri aksettirmesi bakımından tarihî bir değer de taşımaktadır. Bilgi ve bibl. için ayrıca bkz. Yüksel, Azmi, "Ahtal", II, 183-184 (Ç.N.).

²²³ *el-Ağânî*, IV, 129, 131.

²²⁴ Homeros, m.ö. VIII. Asırda yaşamış ünlü Yunan/Grek şairi. Truva Savaşları ve sonrasını konu alan destansı İlyada ve Odiyessa şiirleri ile tanınır. Hesiod, m.ö. VIII. asırda (?) yaşamış ünlü Yunan şairi. Yunan kırsal yaşamını tasvir eden şiirleri vardır. **İşler ve Günler** adlı didaktik şiiri ünlüdür. Hayatı hakkında fazla bilgi bulunmamaktadır (Ç.N.).

Bu bir örnektir; ama bunun gibi çok sayıda örnek vardır. *el-Ağânî*'nin beyanlarına, açık bir şekilde yazılı materyallere dayandığı sürece güvenilebiliriz; dolayısıyla eğer elimizde Halife Mehdi'nin emri üzerine hazırlanan bir şiir külliyyâtı varsa bu şiirlerin h. 158 kadar erken bir dönemde mevcut olduğundan emin olabiliriz. Eğer şiirleri derleyen kişi makul biçimde doğru sözlü ve eleştirel bir kişiyse materyallerini daha önceki bir dönemden gelen belgelerden aldığını söylerse ona güvenilebiliriz. Ama itidal ve doğru sözlülük yerine, elimizde birkaç yüzyıl yaşamış insanlara ait abartılı hikayeler, saraylara gömülen şiir külliyyatları ve kafaları üzerinde yazıt tabletlerinin olduğu devasa iskeletler varsa o zaman her şeyi hayal ürünü görerek göz ardı etmekte haklı oluruz. Eğer yazılı materyaller yerine, karşımızda hatırlanabilen her şeyin (mümkünse bile) unutulmuş olması gereken bir dönemden gelen bir sözlü aktarıma dayanan bir yazar varsa o zaman bu yazarın beyanlarına hiçbir konuda güvenilemeyeceğinden rahatlıkla emin olabiliriz.

O hâlde eğer görünüşte İslâmiyet öncesi döneme ait şiir hem haricî hem de dahilî bakımlardan kuşku götürüyorsa yeniden Arap nazmının başlangıcı sorusuyla yüz yüze kalıyoruz. Sahip olduğumuz abideler her ne kadar çoğunlukla İslâmiyet sonrasına ait olsa da Arap şiiri son derece eski dönemlere mi aittir? Yoksa Kur'ân-ı Kerim'de bulunan tarzların bir gelişimi olmak bakımından tümüyle İslâmiyet sonrasına mı aittir? Bu sorunun yanıtını vermek son derece güçtür.

Bir yanda süreklilik var gibi görünmektedir; Emevî şairleri, Hz. Peygamber'in ve sahabelerinin zamanındaki şairlerden sonra gelmekte ve bu şairler de putperest şairlerden sonra gelmektedir. Hz. Peygamber'in methiyecisi olan Hassân

b. Sâbit²²⁵'in divânı gibi ilk divanların bazıları pek güven vermez; ama Emevî şairlerinin divânlarının sahlîliğini sarsmak çok zordur. Dahası şiirin inceliklerinden çok azı, Eski Ahit'teki aynı türden ibarelerin arkasında yatar; dolayısıyla Arapların gazeller yazdığı, ancak İslâmîyet'ten daha önce olan mısralara gerçekten sahip olup olamadığımızdan emin olamadığımız şeklindeki hipotez çekicidir.

Öte yandan yazıtlarda şiirin mevcut olmayışının yanı sıra Kur'ân-ı Kerim, müziğe de değinmez²²⁶. Dr. Stanton'un son derece yararlı *Kur'ân-ı Kerim İndeksi*'nde ne kadar ararsanız arayın *Müzik* ve *Şarkı* maddelerini bulamazsınız. Kur'ân-ı Kerim'deki *rattıl* kelimesi asla "şarkı söyleme" anlamına gelmez, çünkü İlâhî Varlığa nispetle kullanılmıştır (XXV, 32); büyük olasılıkla "düzenlenmiş" gibi bir anlama sahiptir. Süryânî ve Yunanca isimlerinden üflemeli ya da yaylı enstrümanların eşlik ettiği sözler anlamına geldiği açık olan "Mezmurlar," Kur'ân-ı Kerim'de *Zubur* (metinler/kitaplar) hâline gelmiştir. Nitekim müziğin Müslüman topluluklarına ilk kez girmesinin tarihleri *el-Ağânî*'de verilmiştir ve bu tarihler de bizi Emevî dönemine götürür. Yaklaşık 65 yılında İbni Mischeh adında biri Yunanlılardan *barbitiyyah*²²⁷ ve *istuchusiyyah*'ı

²²⁵ Ebulvelid (Ebû 'Abdirrahmân) Hassân. b. Sâbit el-Munzir el-Hazrecî el-Ensârî (öl. 60/680), Hz. Peygamberi, ashabını ve İslâm dinini müşriklerin hicivlerine karşı şiirleriyle savunduğu için *Şa'iru'n-Nebî* adıyla tanınır. Hz. Peygamber onun için "Allahım, Hassân'ı, Rûhulkudûs ile destekle!" şeklinde dua etmiştir. Hayatı hk. bilgi ve bibl. için bkz. Elmalî, Hüseyin, "Hassân b. Sabit", *DİA*, XVI, 399-402 (Ç.N.).

²²⁶ Üç yerde müziğe gönderme yapıldığı düşünülür (el-İsrâ, 17/64; Lukmân, 31/7; en-Necm, 53/61), *Talbîsu İblîs*, s. 246. Bu göndermeler muğlaktır.

²²⁷ Barbitiyyah, asıl adı Yunanca'da barbitos olan, tel sayısı ve ses bakımından lirden farklı olan bir çalgı (Ç.N.).

getirdiği, müzik araştırmalarına Kâ'be'nin o yıl yıkılmasından sonra yeniden inşâ edilmesi sırasında Farslı inşaatçıların mırıldandıkları nağmeleri dinleyerek başladığı söylenir²²⁸. Yaklaşık aynı zamanlarda Râ'ika adında bir kadın şarkıcı, şarkıcılığı Medine'ye tanıtmıştır²²⁹. Bununla birlikte başka görüşler de vardır. Bahsi geçen iki kelimedenden birincisinin "harp çalma" anlamına geldiği açıktır; ikincisi ise belli değildir. Bu konularda büyük bir otorite olan Farmer²³⁰, bunun Aristoxenus²³¹ sistemi olduğunu düşünmektedir.

el-Ağânî'nin bu ifadeleri, işaret ettiğimiz olguyla çok iyi örtüşür: Kur'ân-ı Kerim'de müziğe herhangi bir değinmenin olmaması; -oysa birçok toplulukta müzik, kamusal tapınmada önemli bir yer tutar- ve Müslümanlar gibi askeri bir toplulukta müziğin askeri operasyonlar açısından öneminin farkına varılmış olması gerektiğini umabiliriz. Ama eğer müzik ilk olarak Emevîler zamanında Müslüman toplumlar arasına girmiş ise Araplar arasında nazmın sergilediği düzenlilik ve bollukta veznin mevcut olduğunu düşünmek mümkün müdür? Köken açısından bakacak olursak normal gelişim sırası dans, müzik ve şiir olmalıdır ve şiirin müzikten ayrılması da uzun sürer. Arap

²²⁸ *el-Ağânî*, III, 84.

²²⁹ *A.g.e.*, XVI, 13.

²³⁰ Henry George Farmer (1882-1965), Doğu müziği üzerine yaptığı araştırmalarla tanınan İngiliz Müzikologu ve orkestra şefi. XX. asrın başlarında, henüz yeteri kadar araştırılmamış olan Yakındoğu musikîsinin teorisi, tarihi ve çalgıları üzerinde çalıştı; bu alanda yüksek lisans ve doktora dereceleri aldı. Bu arada İbrânîce, Süryânîce, Farsça ve Türkçe öğrendi. Hayatı, çalışmaları ve eserleri hk. bilgi ve bibl. için bkz. Ökten, Sadettin, "Farmer, Henry George", *D/İA*, XII, 173-174 (Ç.N.).

²³¹ Aristoxienus, m.ö. 4. asırda yaşamış Yunan müzikçisi. Aristo'nun öğrencisi olmuştur. Yunan müzik teorisinde dönüm noktası sayılır. *Ritmin Esasları* ve *Armoninin Esasları* adlı eserleri bulunmaktadır (Ç.N.).

vezinlerinin bazıları ya dans ya müzik ya da her ikisine yakın görünmektedir.

Kafiyeli nesir ve veznin ilk örneklerini içeren Kur'ân-ı Kerim'in mevcudiyeti, müzik kuram ve pratiği edildiğinden her ikisinin gelişimini açıklar ve sanatın İslâmiyet öncesi döneme yansıtılması imkansız olmaktan çıkar. Kur'ân-ı Kerim'in diyalekti bir saray dili haline gelmiş ve bir sarayın kurulmasıyla da saray şairleri ortaya çıkmıştır. İkinci Abbâsî Halifesine, Ru'be tarafından yazılan methiye *recez* veznindedir; bu ise şiir ile nesir arasındaki geçici konaklama noktasıdır. Daha önce gördüğümüz üzere önde gelen bir râvîye göre, bu şairin babası, vezinler içinde en az sanatsal olan bu vezinde bir kaç beyitten fazla mısra yazan ilk şairdir. Uzun şiirlerin daha önceki bir dönemde çok daha zor ritimlerde yazılmış olabileceği kayda değer bir husustur.

Dört Halife ve Emevî döneminin divanlarının sahilhliğı konusunda bir inceleme yapmak bu makalenin sınırlarını aşar. Temel sorumuza ilişkin elimizdeki kanıtlar, görünüşte İslâmiyet öncesi döneme ait tüm nazmın ve muhtemelen de Emevî öncesi tüm nazmın şüpheli olduğunu göstermeye yetecek düzeydedir. Yazıtlardan bildiğimiz İslamiyet öncesi krallıklar son derece medenî idi, ama öyle görünüyor ki, şiirleri yoktu; peki bedevîlerin, Müslüman arkeologlar tarafından kendilerine atfedilen gelişkin şiirleri olabilir mi? Her şeyi hesaba katacak olursak ihtimaller, şiir ve kafiyeli nesrin çoğunlukla Kur'ân-ı Kerim'den türetildiğı ve bu çalışmaların öncesindeki edebî gayretlerin çok daha az düzeyde sanatsal olduğı varsayımına işaret ediyor görünmektedir.

Kabile ozanları belki de pastoral şairlerle mukayese edilebilir ve gerçeklikle benzer bir ilişkileri olduğı

söylenebilir. Ecclesiasticus²³², un yazarı aşağıdakileri söylerken fazlasıyla açık konuşmaktadır (38/25):

Nasıl erdem sahibi olabilir sapan tutan el (Yunanca σοφισθησεται terimi *şair olabilir* diye de tercüme edilebilir)

Övendre ile iftihar eden

Öküz güden ve angaryayla meşgul olan

Ve bütün sözleri öküzle ilgili olan?

Bu yazarın görüşü tutarlı görünmektedir. Hiç kimse Virgil'i ya da Theokritus'u gerçek bir koyun ya da keçi çobanı olarak düşünmez; onlar çobanları "taklit eden" bilgi sahibi ve kültürlü insanlardır. Aynı şey *Mu'allakât*'ın yazarları açısından da geçerlidir. Sözelimi Tarafa²³³, bilgi sahibi biridir; Bizans köprülerini ile Dicle üzerinde, İran Körfezinde ve muhtemelen Kızıldeniz'de seyrüseferi bilmektedir. Hicret'ten yaklaşık yetmiş yıl önce ölmüş olmasına rağmen Kur'ân-ı Kerim'den yanlış anladığı bir ibareyi almıştır. Neml Suresi 44. âyette

²³² Ecclesiasticus, hem Katolik Roma'nın kabul ettiği *Eski Ahit*'te hem de *Septuagint* (Yetmişler Çevirisi) denilen *Eski Ahit*'in Yunanca metninde yer alan, ancak İbrânîce *Kitâb-ı Mukaddes*'te bulunmayan metin/bölüm (Ç.N.).

²³³ Tarafa b. el-'Abd b. Sufyân b. Sa'd el-Bekrî (538-564), soylu bir aileden gelen Câhiliye dönemi şairidir. Ayrıca ailesinde bir çok şair de bulunmaktadır. Küçük yaşta babasını kaybetti ve çok hareketli bir hayat yaşadı. Bahreyn'de Hîrelilerin hükümdarı 'Amr b. Hind'in sarayında şairliğe başladı. Kız kardeşi hakkında şiir söylemesine kızan hükümdar şairi, valilerinden Muka'bar'a gönderdi; eline verdiği mektup karşılığında valinin onu ödüllendireceğini söylemişti. Şüphe üzerine mektubu yolda Hîreli bir çocuğa okuttu. Gerçeği öğrendiği halde kaçmayıp yoluna devam etti. Vali kaçma fırsatı verdi, o yine kaçmadı. Valinin bu görevi yerine getirmemesi üzerine yeni bir vali görevlendirildi. Yeni vali Tarafa'nın ellerini ve ayaklarını kestirip diri diri toprağa gömdürmek suretiyle öldürdü. Bilgi ve bibl. için bkz. *el-A'lâm*, III, 225 (Ç.N.).

Sebe' Melikesi, bir havuza girdiğini zannederek eteğini kaldırır; ama Hz. Süleyman bunun camdan yapılmış **sarh mumarrad** olduğunu açıklar. Bazı Müslümanlar, tabiatıyla, bunun "cam parçalarından dikilen (ya da yükseltilen) bir kule" anlamına geldiğini varsayarlar; ama ibarenin gerçek anlamı öyle görünüyör ki *cilâlı parlak* olmalıdır, yani normal bir saray için değil, sadece Hz. Süleyman'ın sözde kristal sarayı için kullanılan bir lâkap. Bu yüzden Tarafa, devesinin uyluklarını bir "**munîfun mumarrad**" in (19. mısra) iki kapısıyla kıyasladığında Kur'ân-ı Kerim'deki âyeti²³⁴ düşündüğü sonucuna varmamak imkansız gibidir; bu âyette *mumarrad* sözcüğü Hz. Süleyman'ın inşâ ettiği kendi sarayına aittir; dolayısıyla bu şairinin eğitiminin arasında Kur'ân-ı Kerim'in incelenmesinin de olduğu sonucuna varabiliriz. Ama Kur'ân-ı Kerim Tarafa'nın sözde ölüm tarihinden yaklaşık altmış yıl sonra indirilmiştir. Bu, 'Amr b. Kulsûm'un *dünya'sı* gibidir;

²³⁴ Neml, 27/44: "Kîle lehâ'dhuliye's-sarha felemmâ ra'ethu hasibethu lucceten ve keşefet 'an sâkayhâ kâle innehâ sarhun mumarradun min kavârîra kâlet rabbi innî zalemtu nefsi ve eslemtu ma'a Suleymâne lillâhi rabbi'l-'âlemîn.", (Ona 'köşke gir!' dendi. Melike onu görünce derin bir su sandı ve eteğini çekti. Süleyman, 'Bu billûrdan yapılmış, şeffaf bir zemindir.' dedi. Melike dedi ki: Rabbim! Ben gerçekten kendime yazık etmişim. Süleyman'ın maiyetinde Alemlerin Rabbi olan Allah'a teslim oldum.)

Rivâyete göre Hz. Süleyman, Sebe Melikesi Belkıs yanına gelmeden önce bir köşk inşa ettirmişti. Bu köşkün avlusu billûrdan yapılmış, altından su akıtılmış ve suya balıklar konulmuştu. Belkıs, zeminin şeffaf bir madde olduğunu fark edemediği ve sudan geçeceğini sandığı için eteğini çekmişti. Tarafa'nın mu'allakasındaki, devesini tasvir ettiği beyit ise şudur: "Lehâ fehzâni ekmele'n-nahdu fîhimâ/Ke'ennehumâ bâbâ munîfin mumarradi", (Onun (devemin), yüksek bir sarayın iki kapısına benzeyen, etine dolgun iki uyluğu vardır.) (Ç.N.)

'Amr b. Kulsûm'un ölüm tarihi m. 600 olarak verilir; ancak kendisi bu kelimeyi kullanarak ölümünden yaklaşık on iki yıl sonra indirilen Kur'ân-ı Kerim'in öğretisini bildiğini göstermektedir.

Eğer Arap şiirinin çok eski zamanlara kadar mı gittiği yoksa Kur'ân-ı Kerim'den sonra mı ortaya çıktığı sorusu hakkında herhangi bir yargıya varmamak akıllıca görünüyorsa bunun nedeni önümüzdeki kanıtların hayret verici karakterde olmasıdır. Yazıtlarla uğraşırken sağlam zemin üzerindeyiz; Hz. Peygamber'in zamanındaki Arapların durumu konusunda Kur'ân-ı Kerim'e güvenebiliriz. Yalnız Arap şiirinin durumu hakkında başka otoritelere başvurmak zorundayız. Gel gelelim bu otoriteler de çoğunlukla kendilerinin hiçbir deneyime sahip olmadığı dönem ve koşulları ele almakta ve eğitimleri yüzünden çok fazla varsayımda bulunarak yanılgıya düşmektedir. Bu otoritelerin ifadelerini değerlendirirken çok fazla kuşkucu olabileceğimiz gibi çok fazla safdil de olabiliriz.

Nisan 1925